

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет митної справи, матеріалів та технологій
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

спеціальність 242 «Туризм і рекреація»

освітня програма «Туризм»

Виконав: здобувач вищої освіти
Групи ТРмз-21
НАКОНЕЧНА Тетяна Романівна

Керівник:
к.е.н., доцент
ДАЩУК Юлія Євгеніївна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
к.пед.н., доцент
гарант освітньої програми:
ЗУБЕХІНА Тетяна Василівна

(підпис)

Луцьк – 2025 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет митної справи, матеріалів та технологій

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Ступінь вищої освіти: магістр

Галузь знань: 24 «Сфера обслуговування»

Спеціальність: 242 «Туризм і рекреація»

Освітня програма: «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Л. Матвійчук

« _____ » _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наконечна Тетяна Романівна

1. Тема кваліфікаційної роботи «Організація екскурсійної діяльності для дітей з особливими потребами»

Керівник роботи: *Дацук Юлія Євгеніївна, к.е.н., доцент*

затверджені наказом вищого навчального закладу від «02» січня 2025 р. № 5/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи до 01.12.2025 р.

3. Вихідні дані до роботи *нормативні документи діяльності суб'єктів туризму індустрії туризму України, світові та національні стандарти гостинності, інклюзивності, наукова література за темою роботи, періодичні видання, Інтернет-ресурси, статистичні дані України, Національної туристичної організації України.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

Вступ.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади організації екскурсій для дітей з особливими потребами.

Розділ 2. Аналіз та оцінка стану організації екскурсій для дітей з особливими потребами в Україні.

Розділ 3. Напрями розвитку та вдосконалення організації екскурсій для дітей з особливими потребами.

Висновки та рекомендації.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

1. Рівень безбар'єрності міського простору в Україні,%, Структура контингенту дітей з особливими потребами залежно від типу порушень, %

6. Консультанти розділів роботи

Розділи	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Гарант освітньої програми	доцент Зубехіна Т.В.		
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади організації екскурсій для дітей з особливими потребами.	доцент Дащук Ю.Є.		
Розділ 2. Аналіз та оцінка стану організації екскурсій для дітей з особливими потребами в Україні	доцент Дащук Ю.Є.		
Розділ 3. Напрямки розвитку та вдосконалення організації екскурсій для дітей з особливими потребами	доцент Дащук Ю.Є.		
Висновки та рекомендації	доцент Дащук Ю.Є.		
Нормоконтроль	доцент Зубехіна Т.В.		

7. Дата видачі завдання 02.01.2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Обґрунтування теми	до 02.01.2025	
2	Огляд літератури із досліджуваної проблеми	до 01.02.2025	
3	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади організації екскурсій для дітей з особливими потребами.	до 01.04.2025	
4	Розділ 2. Аналіз та оцінка стану організації екскурсій для дітей з особливими потребами в Україні	до 01.06.2025	
5	Розділ 3 Напрямки розвитку та вдосконалення організації екскурсій для дітей з особливими потребами	до 01.10.2025	
6	Висновки та рекомендації	до 01.11.2025	
7	Формування списку використаних джерел	до 10.11.2025	
8	Формування додатків	до 15.11.2025	
9	Оформлення ілюстративного матеріалу	до 20.11.2025	
10	Нормоконтроль	до 24.11.2025	
11	Інструментальна перевірка на академічний плагіат	до 26.11.2025	
12	Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту	до 01.12.2025	

Здобувач вищої освіти _____ (Наконечна Т.Р.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

Керівник кваліфікаційної роботи _____ (Дащук Ю.Є.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	
1.1. Поняття, класифікація та значення екскурсійної діяльності в системі туризму	11
1.2. Принципи адаптації та стандарти організації екскурсій для дітей з особливими потребами	19
1.3. Світовий досвід впровадження інклюзивного підходу у екскурсійній діяльності	24
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ	
2.1. Аналіз сучасного стану ринку інклюзивного туризму в Україні	29
2.2. Оцінка матеріально-технічних умов для організації екскурсій для дітей з особливими потребами	34
2.3. Оцінка професійної готовності екскурсоводів до супроводу інклюзивних туристичних груп	41
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	
3.1. Програма професійної підготовки та тренінгові модулі для екскурсоводів інклюзивних туристичних груп	47
3.2. Формування екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами	52
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	60

АНОТАЦІЯ

Наконечна Т. Р. *Організація екскурсійної діяльності для дітей з особливими потребами*. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОП «Туризм» спеціальності 242 Туризм і рекреація. Луцький національний технічний університет, Луцьк, 2025.

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел.

Робота присвячена дослідженню екскурсійної діяльності як специфічної форми туристичної практики, подано класифікацію екскурсій, визначено їх функції та значення в системі туризму. Особливу увагу приділено специфіці організації екскурсій для дітей з особливими потребами: розглянуто принципи адаптації, міжнародні стандарти інклюзивності, а також сервісу, інформаційну, комунікативну та фізичну доступність. Узагальнено світовий досвід інклюзивних екскурсій із прикладами, що дозволяє окреслити ключові тенденції та моделі ефективної інклюзивної практики.

Проведено детальний аналіз сучасного ринку інклюзивного туризму в Україні із використанням SWOT-аналізу. Оцінено рівень доступності туристичних об'єктів, інфраструктурні можливості різних регіонів, розвиток сервісів інклюзії, а також стан підготовки екскурсоводів до роботи з дітьми з особливими потребами. На основі експертного аналізу визначено ключові бар'єри організації екскурсійної діяльності для дітей з особливими потребами.

Запропоновано програму професійної підготовки екскурсоводів спрямовану на формування компетенцій із роботи з інклюзивними групами. Розроблено модель екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами.

Ключові слова: інклюзивний туризм, екскурсійна діяльність, діти з особливими потребами, екскурсія.

ABSTRACT

Nakonechna T. R. *Organization of Excursion Activities for Children with Special Needs*. Manuscript.

Master's Qualification Paper of the Educational Program "Tourism," Speciality 242 Tourism and Recreation. Lutsk National Technical University, Lutsk, 2025.

The Master's qualification paper consists of an Introduction, three Chapters, Conclusions and Recommendations, and a List of References.

The paper is devoted to the study of excursion activities as a specific form of tourist practice, presents the classification of excursions, and defines their functions and significance within the tourism system. Particular attention is paid to the specifics of organizing excursions for children with special needs: the principles of adaptation, international standards of inclusivity, as well as service, informational, communicative, and physical accessibility are considered. World experience in inclusive excursions is summarized with examples, which allows outlining the key trends and models of effective inclusive practice.

A detailed analysis of the current inclusive tourism market in Ukraine was conducted using SWOT analysis. The level of accessibility of tourist sites, the infrastructural capabilities of different regions, the development of inclusion services, and the state of training for guides to work with children with special needs were evaluated. Key barriers to organizing excursion activities for children with special needs were identified based on expert analysis.

A professional training program for guides aimed at developing competencies for working with inclusive groups is proposed. A model for a sustainable inclusive tourism ecosystem for children with special needs was developed.

Key words: inclusive tourism, excursion activities, children with special needs, excursion.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зростанням уваги до питань інклюзії, доступності та рівних можливостей для всіх категорій населення, зокрема дітей з особливими потребами. Туристична сфера, як важлива складова гуманітарного простору, відіграє суттєву роль у соціалізації, всебічному розвитку та інтеграції таких дітей у суспільне життя. Однією з найефективніших форм пізнавальної, виховної та рекреаційної діяльності є екскурсія, яка створює умови для розширення кругозору, розвитку комунікативних навичок, емоційного збагачення та адаптації до соціального середовища.

Водночас організація екскурсій для дітей з особливими потребами потребує врахування специфічних педагогічних, психологічних, медичних та технічних аспектів. Важливо забезпечити доступність маршрутів, адаптувати зміст та форму подачі матеріалу, створити комфортні умови пересування і сприйняття інформації, а також гарантувати безпеку всіх учасників. Успішність проведення екскурсій значною мірою залежить від професійної підготовки екскурсовода, який повинен володіти навичками комунікації з різними групами дітей, знати особливості їхніх потреб та уміти інклюзивно модифікувати екскурсійну програму.

Проблематика інклюзивного туризму залишається актуальною для України, адже попри значну кількість нормативних документів та ініціатив у цій сфері, рівень доступності туристичних об'єктів та готовності фахівців до роботи з інклюзивними групами досі є недостатнім. Потребують подальшого розвитку механізми оцінювання якості екскурсійних послуг, інфраструктурні рішення, методики адаптації маршрутів та системи професійної освіти екскурсоводів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу сучасного стану організації екскурсій для дітей з особливими потребами, узагальнення зарубіжного досвіду, а також розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення екскурсійної діяльності в українських реаліях, зокрема на рівні регіонів.

Стан вивченості проблеми. Проблематика організації екскурсійної діяльності для дітей з особливими потребами є міждисциплінарною та перебуває на перетині туризмології, педагогіки, соціальної роботи та інклюзивної освіти. У наукових дослідженнях українських і зарубіжних авторів значна увага приділяється питанням сутності інклюзивного туризму Данчевська І., Калайтан Т. [11], Жеребко І. [14]. Поряд з цим окреслюються питання реабілітації дітей з особливими потребами Барна Н., Коротєєва А. [3]. та організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями Покоłodна М. М. [27], Оболенцева Л. В. [24].

Об'єктом дослідження є процес організації екскурсійної діяльності в системі туризму для дітей з особливими потребами.

Предметом дослідження є методичні, організаційні, технологічні та ресурсні особливості адаптації й проведення екскурсій для дітей з особливими потребами, а також умови забезпечення їх доступності, безпеки та інклюзивності.

Мета магістерської роботи – обґрунтувати теоретичні і методичні засади організації екскурсійної діяльності для дітей з особливими потребами, проаналізувати сучасні практики та розроблені пропозиції щодо вдосконалення умов проведення таких екскурсій.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

- розкрити сутність, класифікацію та значення екскурсійної діяльності в системі туризму;
- проаналізувати основні принципи адаптації та стандарти організації екскурсій для дітей з особливими потребами;

- дослідити світовий досвід впровадження інклюзивного підходу у екскурсійній діяльності;
- провести аналіз та оцінку ринку інклюзивного туризму в Україні та матеріально-технічних умов його забезпечення;
- здійснити оцінку професійної готовності екскурсоводів до супроводу інклюзивних туристичних груп;
- розробити програму професійної підготовки та тренінгові модулі для екскурсоводів інклюзивних туристичних груп;
- вдосконалити екосистему сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами.

Методи дослідження. У процесі виконання магістерської роботи було використано комплекс методів наукового дослідження, а саме: теоретичні методи – аналіз, порівняння та узагальнення наукових публікацій з туризму, педагогіки, інклюзії та соціальної роботи; систематизація нормативно-правових документів України та міжнародних стандартів щодо доступності та інклюзивного туризму; вивчення міжнародного досвіду організації екскурсій для дітей з особливими освітніми потребами; емпіричні методи – анкетування та опитування екскурсоводів щодо рівня їх професійної готовності до роботи з інклюзивними групами; експертне оцінювання умов доступності туристичних об'єктів; аналітико-статистичні методи – кількісний та якісний аналіз отриманих емпіричних даних.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації підходів до інклюзивної екскурсійної діяльності. Сформовано авторську модель оцінювання готовності екскурсоводів до роботи з інклюзивними туристичними групами, яка охоплює мотиваційний, компетентнісний, комунікативний та практико-орієнтований критерії. Запропоновано програму професійної підготовки екскурсоводів, що включає систему тренінгових модулів, орієнтованих на формування інклюзивних компетентностей, адаптацію змісту екскурсій та забезпечення безпеки дітей з ОП.

Удосконалено модель екосистеми сталого інклюзивного туризму, яка визначає систему взаємодії між освітніми, туристичними, культурними та громадськими інституціями та формує основу для розвитку доступних екскурсій як сталого соціально значущого продукту.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання отриманих результатів туристичними організаціями, екскурсійними центрами, працівниками освітніх установ та екскурсородами для вдосконалення програм супроводу дітей з особливими потребами.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення дослідження були обговорені та представлені на V Міжнародній науково-практичній конференції «Формування сучасних концепцій управління туризмом та готельно-ресторанним бізнесом в умовах парадигми сталого розвитку» 21 листопада 2025 р. у Запорізькому національному університеті, м. Запоріжжя, Україна.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, у якому обґрунтовується актуальність теми дослідження, вказуються мета й завдання; трьох розділів, у яких здійснено вирішення основних завдань роботи. Завершують роботу узагальнюючі висновки за результатами дослідження, список використаних джерел та додатки. Робота викладена на 61 сторінці комп'ютерного тексту. Основна частина вміщує 14 таблиць 15 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Поняття, класифікація та значення екскурсійної діяльності в системі туризму

Однією з найдавніших форм пізнання навколишнього світу є екскурсійна діяльність, тобто екскурсія. З латинської мови це поняття «*excursio*» перекладається як виїзд, подорож, але відрізняється від них чітко визначеною метою, змістом, маршрутом, тривалістю, методикою проведення та, що надзвичайно важливо, здійснюється під керівництвом фахівця – екскурсовода [43]. Вона передбачає організоване відвідування місць історичного, культурного, природничого чи виробничого значення з метою здобуття нових знань, розширення світогляду, збагачення духовного потенціалу. У сучасній туристичній індустрії екскурсії займають важливе місце в культурно-пізнавальному напрямі, виконуючи освітні, виховні та рекреаційні функції [9].

Екскурсійна діяльність має міждисциплінарний характер, оскільки спирається на знання з історії, географії, педагогіки, психології та туристичного менеджменту. Головний інструмент діяльності – екскурсія, організована подорож або відвідування визначених місць за наперед складеним маршрутом із навчально-пізнавальною метою та тривалістю не більше 24 години.

У словнику української мови екскурсією називається туристична послуга, що задовольняє естетичні, духовні та інформаційні потреби туристів. Це дослідження навколишнього середовища, його природніх особливостей, новітніх технологій та науки, побутових аспектів а також культурних та історичних пам'яток обраного регіону [42].

У науковій та професійній літературі поняття «екскурсія» трактується багатогранно, що зумовлено різноманітністю її функцій – освітніх, культурних, рекреаційних та комунікативних [10]. Різні автори і школи екскурсознавства акцентують увагу на змісті, структурі, тривалості, педагогічному впливі чи пізнавальному характері екскурсії. Узагальнення цих підходів дозволяє сформулювати системне уявлення про сутність екскурсії як специфічної форми організації пізнавальної діяльності туристів. У таблиці наведено основні інтерпретації терміна, які відображають ключові акценти в його визначенні та демонструють еволюцію підходів до розуміння екскурсійної діяльності. Основні підходи до визначення терміну «екскурсія» представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. – Основні підходи до визначення терміну «екскурсія»

Автор / Джерело	Визначення
М.Поколюдна [27, 28]	Цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода
О.Д. Король [44]	Це процес пізнання людиною навколишнього світу, що передбачає ознайомлення з об'єктами "наживо", тобто в місцях їхнього розташування".
Інструкція щодо організації та проведення екскурсій [45]	Це наочний метод одержання певних знань, виховання шляхом відвідувань за заделегідь розробленою темою певних об'єктів(музей, завод і т.д.) зі спеціальним керівником (екскурсоводом)
Новий тлумачний словник української мови [42]	Поїздка або похід куди-небудь з метою відвідати, оглянути що-небудь, прогулянка, прогулька; похід, подорож, тур, тура, відвідини (оглядини) чого. Відвідування визначних місць, огляд експонатів музею, виставки і т. ін. Група людей, що колективно відвідує, оглядає що-небудь.
UNWTO (Всесвітня туристична організація) [46]	Організована подорож тривалістю менше 24 години без ночівлі, спрямована на отримання культурної, пізнавальної чи рекреаційної інформації

Джерело: складено на основі [27, 28, 42, 44, 45, 46]

Аналіз представлених підходів свідчить, що термін «екскурсія» поєднує як елементи змістової інтерпретації (передача знань, ознайомлення з об'єктами), так і організаційно-методичні компоненти (структурованість,

маршрутність, взаємодія екскурсовода з групою). Незважаючи на відмінності у формулюваннях, спільним є розуміння екскурсії як цілеспрямованої, організованої та керованої діяльності, що забезпечує пізнавальний досвід учасників [10].

У сучасному суспільстві екскурсійна діяльність виконує кілька важливих функцій, зокрема пізнавальна - дозволяє пізнавати історію, культуру та природу; виховна - спрямована на формування патріотизму, моральних цінностей і естетичного смаку; комунікативна сприяє соціалізації та розвитку взаємодії в колективі; рекреаційна забезпечуючи емоційне оновлення та зміну обстановки; соціальна допомагає поєднати різні прошарки суспільства; економічна стимулює розвиток підприємництва, сприяє створенню доданої вартості, збільшує привабливість регіонів [10]. Базові функції екскурсій представлено на рис. 1.1.

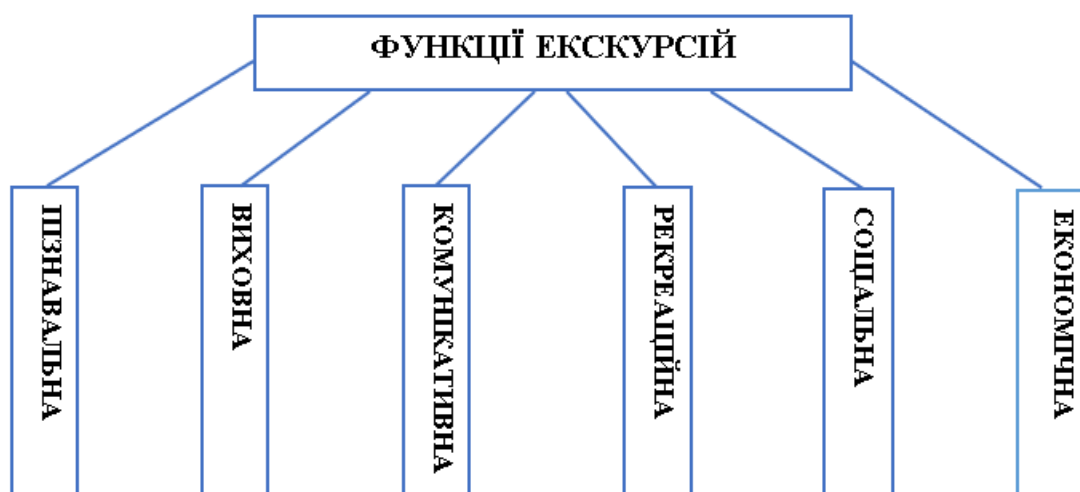

Рисунок 1.1. Базові функції екскурсій

Джерело: складено на основі [10, 28, 27]

В Україні екскурсійна діяльність регулюється нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про туризм» [30], Постановою Кабінету Міністрів України № 297 [47], яка містить вимоги щодо професійної підготовки фахівців у сфері екскурсійного обслуговування та інші. Згідно з чинною редакцією Закону України «Про туризм» (2023 рік), екскурсійна

діяльність становить невіддільну частину туристичної індустрії. У законодавстві України термін «екскурсія» офіційно не визначено.

В сучасних умовах вимоги до екскурсійних послуг стали більш стандартизованими, структурованими та орієнтованими на потреби різних груп туристів, серед яких особливе місце займають діти як специфічний і чутливий сегмент аудиторії. В останні роки міжнародні організації (UNWTO, ENAT, UNICEF [48,49]) наголошують на необхідності адаптації туристичних послуг до принципів інклюзивності та універсального дизайну, що зумовлює появу додаткових критеріїв якості, безпеки та доступності.

Для екскурсій, орієнтованих на дітей з особливими освітніми потребами, вимоги стають не лише технічними, а й педагогічними, психологічними та соціальними. Вони передбачають створення умов, які забезпечують максимальний рівень комфорту, безпеки, зрозумілості та залучення, враховуючи індивідуальні особливості сприймання інформації, темп діяльності, сенсорні потреби та рівень комунікації дітей різних нозологічних груп. Основні вимоги до екскурсійних послуг представлено на рисунку 1.2.

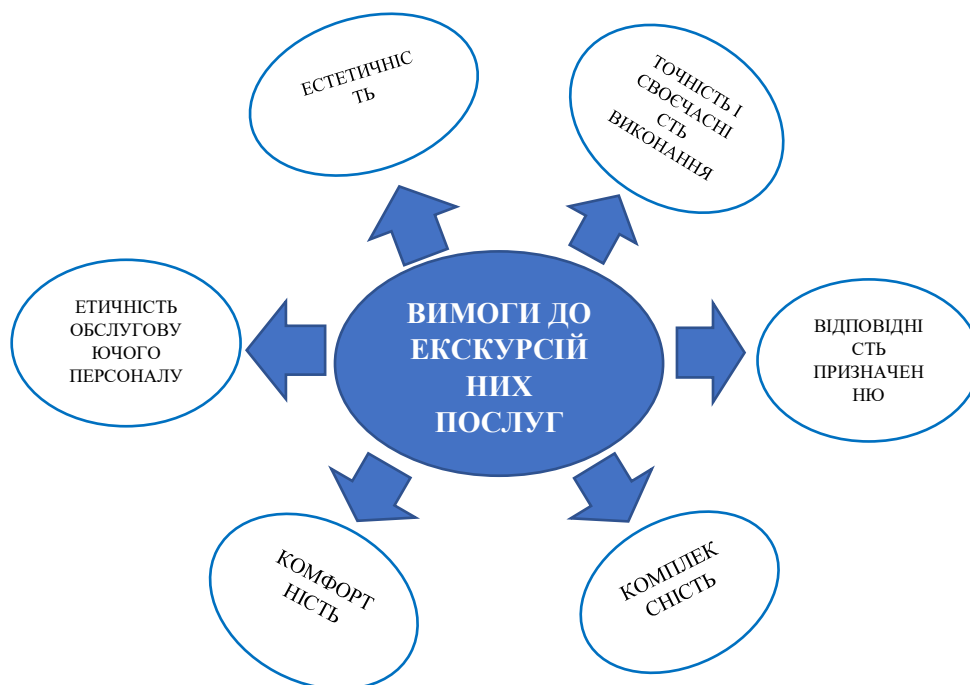

Рисунок 1.2. Основні вимоги до екскурсійних послуг

Джерело: складено на основі [27, 28, 42, 44, 45, 46]

Таким чином, формування вимог до екскурсійних послуг потребує комплексного підходу: від відповідної кваліфікації екскурсовода та спеціальної методики подання матеріалу до використання адаптивних засобів візуалізації, логістичних рішень і стандартів доступності. Саме ці вимоги створюють базу для високоякісної та безпечної інклюзивної екскурсійної діяльності. Таким чином поняття екскурсії разом із функціями та завданнями поступово сформувалось в унікальний спосіб організації дозвілля з освітньою метою.

При організації екскурсії перед екскурсоводом постають такі завдання:

1. Відповідно до тематики екскурсії познайомити екскурсантів з запланованими об'єктами.
2. Подати історичну інформацію та важливі факти про об'єкти.
3. Створити умови для зацікавлення учасників, акцентуючи увагу на величї пам'ятки чи героїчних подіях.
4. Сприяти розвитку вмінь аналізувати екскурсійні об'єкти та здійснювати самостійні спостереження.

Система взаємодії в екскурсійній діяльності ґрунтується на динамічному зв'язку між чотирма ключовими елементами: екскурсоводом, інформацією, об'єктами показу та екскурсантами. Екскурсовод виступає посередником, який трансформує інформацію про об'єкти у зрозумілий, логічний і доступний зміст, адаптований до особливостей групи. Об'єкти забезпечують матеріальну основу екскурсії, інформація – її змістовне наповнення, а екскурсанти – активний суб'єкт сприймання. Функціональна модель екскурсійного процесу представлена на рисунку 1.3.

Екскурсійна діяльність у туристичній системі представлена великою різноманітністю форм, тематики, підходів до організації та категорій учасників. Її результативність на кожному із рівнів значною мірою залежить від системи класифікації екскурсій. Така класифікація дає змогу систематизувати види екскурсій, визначити їхні спільні та відмінні

характеристики, а також удосконалити процес їх підготовки і проведення [4].

Система класифікації екскурсій представлена в таблиці 1.2.

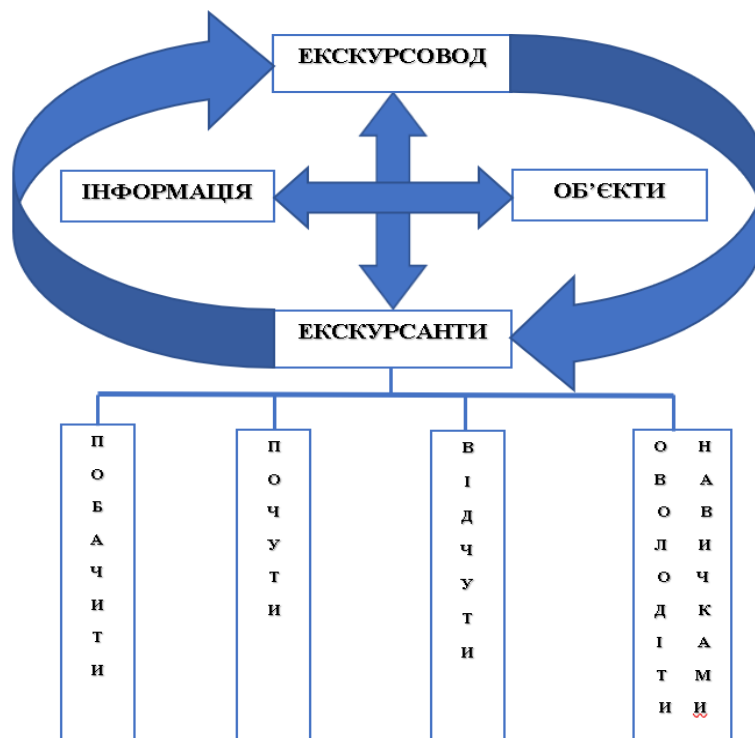

Рисунок 1.3. Функціональна модель екскурсійного процесу

Джерело: складено на основі [10, 12, 34].

Таблиця 1.2 – Система класифікації екскурсій

Тип екскурсії	Ознаки екскурсії	
За змістом (тематикою)	<ul style="list-style-type: none"> - тематичні: - історичні - мистецькі - природничі - виробничі 	<ul style="list-style-type: none"> - релігійні (паломницькі) - літературні та меморіальні - комплексні - інклюзивні (адаптовані) - оглядові (багатопланові)
За формою проведення	<ul style="list-style-type: none"> - звичайні - екскурсії-лекції - екскурсії-бесіди - екскурсії концерти - екскурсії-прогулянки - екскурсії-масовки - екскурсії-спектаклі 	<ul style="list-style-type: none"> - екскурсії-консультації - екскурсії-демонстрації - екскурсії-уроки - навчальні екскурсії - пробні екскурсії - показові екскурсії - рекламні екскурсії
За складом і кількістю учасників	<ul style="list-style-type: none"> - індивідуальні - групові - масові - дитячі - шкільні 	<ul style="list-style-type: none"> - для дорослих - для фахових груп - для місцевого населення - для приїжджих туристів - інклюзивні

За тривалістю	- короткострокові - одnodенні - багатоденні	-
За часом проведення	- денні - вечірні - нічні	-
За місцем проведення	- міські - заміські - музейні	- виробничі - комплексні
За способом пересування	- пішохідні - транспортні - комбіновані	-

Джерело: складено на основі [27, 28, 42, 44, 45, 46]

Екскурсійна діяльність є надзвичайно важливим елементом у структурі туристичної галузі, оскільки вона виконує низку значущих функцій, які сприяють її розвитку та вдосконаленню.

Екскурсійна діяльність посідає важливе місце в структурі туристичної індустрії, оскільки саме вона забезпечує змістовне наповнення подорожі та формує її культурно-пізнавальний результат. Через екскурсію турист отримує доступ до матеріальної та нематеріальної спадщини, взаємодіє з історичними, природними та соціальними ресурсами дестинації, що значно підвищує цінність туристичного досвіду. У таблиці систематизовано ключові аспекти ролі екскурсії в туристичній системі. Значення екскурсійної діяльності в системі туризму представлена в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Значення екскурсійної діяльності в системі туризму

Сфера впливу	Значення екскурсійної діяльності
Культурно-освітня	Забезпечує передачу знань про історію, культуру, традиції та природну спадщину; сприяє формуванню світогляду, розвитку інтересів і компетентностей туристів.
Соціальна	Сприяє соціалізації, інтеграції різних груп населення, формуванню міжкультурного діалогу та розвитку толерантності; забезпечує доступ до культурних ресурсів.
Економічна	Генерує додаткові доходи туристичних підприємств і дестинацій; створює робочі місця; стимулює розвиток супутніх галузей (транспорт, торгівля, гастрономія).
Маркетингова	Формує імідж дестинації, підвищує її атрактивність; слугує інструментом брендингу територій та просування туристичних продуктів.

Рекреаційна	Забезпечує емоційне відновлення, збагачення вражень та дозвілля туристів; підсилює загальний ефект подорожі та сприяє поверненню туристів.
Комунікативна	Створює можливості для взаємодії учасників, обміну досвідом, спільного навчання й пізнання; формує атмосферу групової взаємодії.
Пізнавальна	Дає можливість глибше зрозуміти об'єкти та явища, формує цілісне сприйняття території; забезпечує структуровану подачу інформації.
Інноваційна	Сприяє впровадженню нових форматів та технологій (AR/VR-екскурсії, інтерактивні маршрути, мобільні додатки); стимулює розвиток сучасних підходів до подання інформації.
Інклюзивна	Забезпечує доступність туристичного продукту для різних категорій споживачів, зокрема осіб з особливими потребами; підтримує принципи рівності та універсального дизайну.

Джерело: складено на основі [6, 8, 28, 42, 44]

Аналіз наведених положень свідчить, що екскурсійна діяльність виконує мультифункціональну роль, поєднуючи пізнавальні, рекреаційні, соціальні та економічні ефекти. Вона сприяє формуванню позитивного іміджу дестинації, стимулює розвиток локальної економіки та забезпечує культурну взаємодію між туристами і місцевими спільнотами. Крім того, екскурсії відкривають широкі можливості для інновацій та інклюзії, роблячи туристичні продукти доступнішими й різноманітнішими [28]. Отже, системне використання екскурсійної діяльності є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств та територій.

Таким чином, екскурсійна діяльність є невід'ємною та фундаментальною складовою туристичної галузі. Вона наповнює подорожі не лише емоціями та враженнями, але й створює соціально-культурний, освітній і пізнавальний контекст, який формує цілісне бачення території та її спадщини. Завдяки екскурсіям турист отримує можливість безпосередньо взаємодіяти з історичними, природними та культурними ресурсами, що сприяє глибшому розумінню різних цивілізацій, традицій та сучасних суспільних процесів. У результаті екскурсія перетворюється на ефективний інструмент міжкультурної комунікації, соціальної інтеграції та саморозвитку особистості.

1.2. Принципи адаптації та стандарти організації екскурсій для дітей з особливими потребами

Адаптація екскурсій для дітей з особливими потребами ґрунтується на принципах інклюзивності, універсального дизайну та безпечної участі кожного екскурсанта [5]. Забезпечення доступності інформації, маршруту й форм подачі є ключовою умовою ефективної організації таких екскурсійних програм. Тому розгляд принципів адаптації та відповідних стандартів дозволяє створювати екскурсії, що відповідають індивідуальним потребам дітей і забезпечують повноцінний, якісний та комфортний пізнавальний досвід [20].

Варто зазначити, діти з розумовими або фізичними порушеннями мають право на повноцінне і гідне життя в умовах, які підтримують їхню самооцінку, відчуття власної гідності та сприяють активній участі у суспільному житті. Допомога таким дітям передбачає забезпечення ефективного доступу до освітніх послуг, професійної підготовки, медичного догляду, реабілітації, підготовки до праці і можливостей для відпочинку. Це дозволяє максимально залучати таких дітей до суспільного життя та сприяє їхньому культурному і духовному розвитку. Таким чином, кожна дитина має право на умови життя, необхідні для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку [2].

Рекомендації ЮНІСЕФ за 2013 рік «The State of the World's Children – Children with Disabilities» акцентують увагу на необхідності рішуче діяти в таких напрямках: подолання стигматизації, припинення практики розміщення дітей з обмеженнями життєдіяльності в спеціалізованих стаціонарних закладах, забезпечення особливої підтримки сімей цих дітей, покращення якості та доступності реабілітаційних послуг, а також створення інклюзивного середовища [48].

Інвалідність у дітей є складнішим явищем порівняно з дорослими, адже вона впливає на формування психіки, розвиток життєвих навичок та засвоєння знань. Тому основною метою соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з обмеженими можливостями є їхня інтеграція в суспільство, що передбачає їх становлення як повноцінних і рівноправних учасників соціального життя. Дитина з особливими потребами є особою яка потребує додаткової постійної або тимчасової підтримки. Така допомога спрямована на забезпечення її права на освіту, сприяння розвитку особистості, покращення стану здоров'я та якості життя, а також підвищення рівня участі в житті громади [3].

Однією з центральних форм інклюзивного туризму та сучасного туристичного підходу є організація проведення екскурсій для дітей з особливими потребами. Вона передбачає комплекс заходів, що охоплюють педагогічні, психологічні, організаційні та технічні аспекти, спрямовані на забезпечення доступності, комфорту та змістовності участі кожної дитини, незалежно від її індивідуальних особливостей, тобто адаптації екскурсії під «особливу» дитину.

Адаптовані екскурсії створюють умови, за яких діти з різними типами порушень: сенсорними, інтелектуальними, опорно-рухового апарату, аутистичного спектра, мовленнєвими або емоційно-поведінковими особливостями можуть повноцінно залучатися до пізнавальної діяльності та соціальної взаємодії [3].

Адаптація екскурсій базується на низці принципів, сформованих у міжнародній та національній практиці інклюзивної освіти й доступного туризму. Основні принципи адаптації екскурсій для дітей з особливими потребами представлено в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4 – Основні принципи адаптації екскурсій для дітей з особливими потребами

Принцип	Характеристика
Доступність	забезпечення умов, що дозволяють дітям з будь-якими формами порушень долучитися до екскурсії: наявність пандусів, ліфтів, адаптованих маршрутів, інформаційних матеріалів у різних форматах
Індивідуалізація	урахування конкретних потреб дитини (темп, спосіб сприйняття, рівень уваги, необхідність супроводу), адаптація змісту та методів подачі інформації
Інклюзивність і рівність	участь кожної дитини на рівних умовах; уникнення сегрегації та ізоляції; створення атмосфери прийняття
Безпека та емоційний комфорт	адаптація маршруту, врахування фізичного та психоемоційного стану дітей, наявність медичного супроводу або інструктора при потребі
Комунікативна доступність	подача матеріалу у зрозумілій формі, використання жестової мови, піктограм, легкого тексту «спрощена мова»
Гуманізація та повага	дотримання етичних норм, опора на сильні сторони дитини, уникнення стигматизації
Співпраця	взаємодія екскурсовода, батьків, асистента вчителя, психолога, організацій осіб з інвалідністю
Універсальний дизайн	створення умов, що підходять для всіх відвідувачів без потреби окремих адаптацій
Сенсорна чутливість	врахування можливих сенсорних перевантажень: шум, світло, натовп, інтенсивний темп
Інтерактивність	для кращого сприйняття невідомої інформації екскурсоводи мають використовувати ігрові вправи, міні-завдання, демонструвати мультимедіа

Джерело: складено на основі [3,4, 5,7,14].

Аналіз основних принципів адаптації екскурсій для дітей з особливими потребами засвідчує, що ефективна організація інклюзивних екскурсійних програм потребує комплексного та багатоаспектного підходу. Кожен принцип спрямований на створення умов, за яких кожна дитина може повноцінно сприймати інформацію та брати участь у діяльності відповідно до своїх можливостей. Узгоджене застосування цих принципів забезпечує гармонійне поєднання методичних, організаційних та психологічних аспектів, що дозволяє формувати якісний, безпечний і створений «для всіх» екскурсійний продукт [5].

У сфері інклюзивного туризму застосовуються різні міжнародні стандарти, які визначають вимоги до доступності, безпеки та якості туристичних послуг для осіб з особливими потребами. Сучасні міжнародні стандарти, такі як UNWTO, ISO 21902:2021 «Accessible tourism» і ADA Standards for Accessible Design, підкреслюють, що доступність туристичних послуг включає фізичну, інформаційну, комунікаційну та сервісну складові. Порівняльна характеристика цих стандартів дозволяє виявити їх спільні положення та унікальні підходи, що формують основу для адаптації екскурсійних програм до потреб різних груп туристів і представлена в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Порівняльна характеристика базових стандартів у системі інклюзивного туризму.

Критерії порівняння	UNWTO	ISO 21902:2021 «Accessible tourism»	ADA Standards for Accessible Design
Основна мета	поширення інклюзивності туризму в світі	уніфікація вимог доступного туризму	забезпечення прав людей з інвалідністю
Документ	рекомендації	міжнародний стандарт	обов'язковий юридичний документ
Доступність інформації	так	так	так
Архітектурні вимоги	частково	частково	Дуже детально
Психологічна підтримка	так	так	частково
Вимоги до персоналу	так	так	частково

Джерело: складено автором.

Сучасна інклюзивна екскурсійна діяльність ґрунтується на системі стандартів, що забезпечують доступність та комфорт для дітей з різними формами особливих освітніх потреб. Ці стандарти охоплюють фізичні, інформаційні, комунікативні та сервісні аспекти, формуючи комплексне середовище, у якому кожна дитина може брати участь у пізнавальній діяльності без бар'єрів[3]. Представлена схема узагальнює ключові напрями інклюзивності, що мають бути враховані під час планування та проведення

екскурсії. Отже, для забезпечення рівних можливостей для всіх учасників екскурсії, не залежно від їх фізичних, сенсорних чи когнітивних обмежень треба опиратися на такі стандарти:

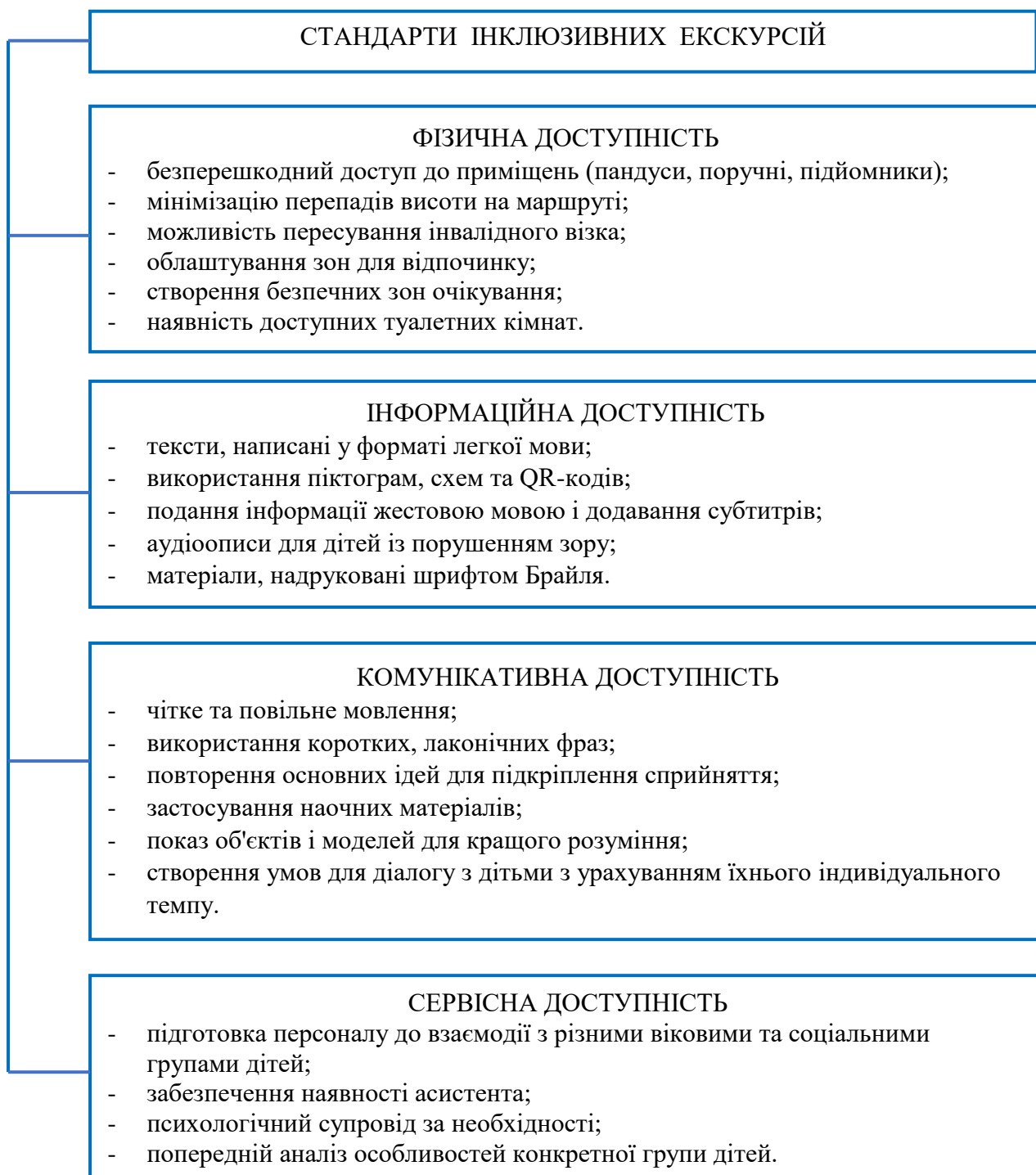

Рисунок 1.4. Стандарти інклюзивних екскурсій

Джерело: складено на основі [3,11,16,41]

Проаналізована схема демонструє, що інклюзивні екскурсії потребують цілісного підходу, який поєднує організаційні, методичні, комунікативні та сервісні рішення. Реалізація стандартів у кожному з блоків – від забезпечення фізичної доступності до адаптації інформації та підготовки персоналу – створює умови для рівноправної участі дітей із різними потребами. Інтегральність цих стандартів дозволяє розробляти екскурсійні програми, які є не лише доступними, але й безпечними, психологічно комфортними та змістовно зрозумілими для кожної дитини.

1.3. Світовий досвід впровадження інклюзивного підходу у екскурсійній діяльності

У світовій практиці туризму інклюзія вважається одним із ключових принципів, який спрямований на забезпечення рівного доступу до туристичних, екскурсійних та культурно-освітніх послуг для всіх груп населення, зокрема для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) [20].

Інклюзивний туризм є важливою складовою глобальної стратегії, спрямованої на забезпечення активної участі людей з інвалідністю у суспільному житті. Його база - принципи універсального дизайну, доступності середовища, адаптованої комунікації та створення умов для ефективної соціальної взаємодії. У сфері екскурсійної діяльності інклюзивність передбачає адаптацію маршрутів, інформаційних матеріалів, інфраструктури, технічного забезпечення, а також форм комунікації між екскурсоводом і учасниками групи [29].

Сучасні міжнародні концепції акцентують увагу на тому, що дитина з особливими потребами здатна повноцінно сприймати екскурсію за умови правильно організованого середовища. Це включає сенсорну підтримку (аудіо-, візуальну, тактильну) та попередню підготовку персоналу [20]. Такі авторитетні організації, як UNWTO [46] і ENAT [49], зазначають важливість

комплексного підходу, де фізична доступність гармонійно поєднується з когнітивною – передбачає зрозумілу подачу матеріалів, адаптований словник, використання мультимедійних засобів і інтерактивні методи.

Таким чином, у міжнародній практиці концепція інклюзивного туризму зазнала значної трансформації – від «туризму для інвалідів» до сучасної моделі «туризму для всіх» [37]. Світовий досвід впровадження інклюзивного підходу в екскурсійній діяльності представлено в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 – Світовий досвід впровадження інклюзивного підходу в екскурсійній діяльності

Країна / Організація	Ключові практики інклюзивних екскурсій	Інновації та технології	Результати / Вплив
США (ADA Standards)	Інклюзивні тури з обов'язковим забезпеченням фізичної доступності об'єктів; вимога адаптованих маршрутів для дітей і дорослих з ОПП	Аудіогіди з аудиоописом; мобільні додатки з жестовою мовою; тактильні моделі музеїв	Підвищення доступності культурних об'єктів; розширення участі туристів з інвалідністю
Велика Британія (VisitEngland, RNIB, Guide Dogs)	Розробка "access for all" екскурсій; підготовка екскурсоводів зі спеціальними компетенціями	Навігаційні системи для людей із порушенням зору; QR-системи з простим текстом	Зростання туристичного потоку серед дітей та сімей з ОПП; покращення стандартів сервісу
Іспанія (Barcelona Accessible Tourism)	Доступні маршрути містом, адаптовані музеї та пляжі; екскурсії з урахуванням сенсорних потреб	Тактильні карти, 3D-моделі пам'яток, VR-екскурсії для дітей з ООП	Формування іміджу Барселони як одного з найбільш доступних міст Європи
Японія (Universal Tourism Model)	Інклюзивні освітні програми, залучення гідів, підготовлених у сфері підтримки людей з ОПП	Роботизовані екскурсійні помічники, AR-технології для пояснення складних об'єктів	Підвищення ефективності взаємодії з групами дітей з аутизмом та порушеннями слуху
Австралія (Inclusive Tourism Australia)	Підхід «Nothing about us without us» – участь людей з ОПП у розробці маршрутів	Адаптивні цифрові карти; сенсорні маршрути з мінімізацією перевантаження	Суттєве підвищення якості екскурсій для дітей із сенсорними та когнітивними особливостями

Канада (Parks Canada)	Інклюзивні природничі екскурсії, доступні національні парки, адаптовані еко-стежки	Тактильні експозиції; система попередження про перешкоди	Підвищення рівня доступності природних територій та участі сімей з дітьми ООП
Італія (Musei per Tutti)	Розробка екскурсій для дітей з інтелектуальними порушеннями; спрощені маршрути	Піктограмні карти; матеріали легкої мови; відеогіди	Покращення інклюзивності музейного простору, зниження бар'єрів у сприйнятті інформації

Джерело: складено на основі [11,16, 37, 41]

У Європейському Союзі «інклюзивність» є одним із ключових пріоритетів культурної політики. Елементи туристичної інфраструктури тут адаптовані в середньому на 80% (у Німеччині та Чехії на 95%, в Іспанії на 90%, у Франції на 85%, у Фінляндії на 70%, Греції та Угорщини на 65%) [37]. Система норм та рекомендацій ЄС охоплює туристичні маршрути, музеї, пам'ятки, культурні центри й інтерактивні простори. Європейська мережа доступного туризму (ENAT) створила стандарти, які визначають вимоги до організації інклюзивних екскурсій [36]. Одним із прикладів передової інклюзивної екскурсійної практики є комплекс Smithsonian у Вашингтоні. У його музеях впроваджено autism-friendly tours - адаптовані екскурсії для дітей з аутизмом [11]. Основними особливостями таких турів є:

- чітко продуманий і передбачуваний сценарій проведення екскурсії;
- наявність спеціальних сенсорних наборів (наушники, антистрес-іграшки);
- використання простих і зрозумілих інструкцій;
- можливість зупинити екскурсію та повернутися до спеціально облаштованого комфортного простору.

У Канаді впроваджено програму Accessibility for Ontarians with Disabilities Act (AODA), яка встановлює інклюзивні стандарти для музеїв і туристичних об'єктів [36]. У дитячих наукових центрах Торонто та Ванкувера передбачені адаптивні сенсорні зони, тактильні експонати, а також екскурсії з

участю інструкторів, які пройшли спеціальну підготовку для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

У країнах Азії динамічно розвивається концепція універсального туризму, яка забезпечує доступність середовища для всіх відвідувачів, зокрема дітей з інвалідністю. Японія є провідним прикладом у цьому напрямку, демонструючи успіхи у створенні інклюзивного простору. У музеях Токіо передбачено спеціально адаптовані екскурсійні маршрути, що включають:

- безбар'єрні коридори;
- підйомники та сучасні навігаційні системи для зручності пересування;
- аудіогіди з різними рівнями складності для ширшої доступності;
- тактильні копії експонатів для сенсорного ознайомлення;
- VR-екскурсії, орієнтовані на дітей з порушеннями опорно-рухового апарату [11].

Міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму демонструє, що ефективність екскурсійної діяльності для дітей з особливими освітніми потребами залежить від комплексного підходу, який поєднує стандарти доступності, професійну підготовку кадрів, сучасні технології та міжсекторальну співпрацю. Країни Європейського Союзу, США, Канада та держави Азії напрацювали значний арсенал рішень, які довели свою результативність у забезпеченні доступу до культурної спадщини для всіх категорій дітей [11]. Їхнє впровадження в Україні потребує адаптації до національних умов, проте дає змогу системно підвищити якість інклюзивних екскурсій та розширити можливості участі дітей з ОП у культурному житті. Нижче подано порівняльний аналіз ключових міжнародних практик та шляхів їх імплементації у вітчизняний контекст.

Для України найважливішими напрямками розвитку мають стати створення власних нормативних стандартів доступності, інвестиції в підготовку та професійний розвиток екскурсоводів, а також впровадження сенсорних та цифрових технологій. Важливим чинником є й розбудова

доступної інфраструктури та налагодження партнерств між освітніми, культурними та громадськими інституціями.

Таблиця 1.7 – Міжнародні підходи до розвитку інклюзивної екскурсійної діяльності та можливості їх адаптації в Україні

Напрямок	Міжнародні практики	Можливості адаптації в Україні
1. Національні стандарти доступності	Чіткі нормативні документи (ADA – США, AODA – Канада, Європейські стандарти доступності) регулюють доступність музеїв, екскурсій та туристичних об'єктів.	Розроблення національних стандартів доступності для екскурсійної діяльності; створення вимог до інфраструктури та програм для дітей з ООП.
2. Підготовка кваліфікованих екскурсоводів	Екскурсоводи проходять спеціальні тренінги, курси з інклюзивних методик, педагогічної етики, роботи з дітьми з ООП.	Впровадження навчальних модулів та підвищення кваліфікації екскурсоводів щодо інклюзивних підходів та адаптивної комунікації.
3. Сенсорні та мультимедійні технології	Тактильні 3D-макети, VR/AR-тури, аудіоописи, мультимедійні панелі в музеях та туристичних центрах.	Оснащення українських музеїв адаптивними технологіями; створення сенсорних станцій та мультимедійних елементів для дітей з ООП.
4. Інклюзивна інфраструктура	Пандуси, підйомники, інформаційні стенди зі шрифтом Брайля, візуальні та навігаційні схеми.	Поступове облаштування туристичних маршрутів та музеїв доступною інфраструктурою; створення універсального дизайну.
5. Партнерства між установами	У ЄС та Північній Америці діють сталі партнерства між школами, музеями, НУО та громадами для реалізації інклюзивних програм.	Формування мережі співпраці між освітніми закладами, музеями, туристичними центрами та громадськими організаціями.
6. Цифрові екскурсії	Розвинуті віртуальні тури, онлайн-музеї, інтерактивні освітні платформи для дітей з різними формами інвалідності.	Створення національної платформи цифрових екскурсій; розвиток VR- і онлайн-турів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та тяжкими станами.

Джерело: складено на основі [11, 15, 36, 7]

Адаптація цих практик сприятиме формуванню в Україні сучасної моделі інклюзивного туризму, орієнтованої на рівність можливостей, універсальний дизайн і забезпечення якісного культурного досвіду для всіх дітей незалежно від їхніх потреб.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз сучасного стану ринку інклюзивного туризму в Україні

Ринок інклюзивного туризму в Україні перебуває на етапі активного формування та концептуального розвитку, що значною мірою зумовлено суспільним запитом на забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами [4]. Після 2014 року, а особливо з 2022 року, питання доступності туристичного середовища набуло додаткової актуальності у зв'язку зі зростанням кількості людей з травмами та порушеннями здоров'я внаслідок воєнних дій. На рисунку 2.1. представлено базові цільові групи людей інклюзивного туризму в Україні [8].

Рисунок 2.1. Цільові групи ринку інклюзивного туризму в Україні

Джерело: [8]

Так, цільові групи ринку інклюзивного туризму в Україні охоплюють осіб з різними видами інвалідності, дітей з особливими освітніми потребами, літніх людей, а також сім'ї, які супроводжують цих туристів [21]. До них також належать ветерани, особи з тимчасовими порушеннями здоров'я та інші категорії відвідувачів, які потребують адаптованих умов подорожування та екскурсійного обслуговування. Для кожної із цільових аудиторій на державному рівні спостерігається поступове імплементація стандартів безбар'єрності, зокрема в межах Національної стратегії безбар'єрності та ініціативи «Дія.Безбар'єрність» [23].

Інфраструктурна доступність туристичних об'єктів залишається нерівномірною. У великих містах (Київ, Львів, Вінниця, Львівська та Івано-Франківська області) активніше впроваджуються елементи універсального дизайну, адаптовані маршрути, тактильні моделі та аудіогіди [8]. Разом з тим значна частина регіональних музейних і природничих об'єктів потребує модернізації для відповідності сучасним вимогам інклюзивності. Поступово зростає сегмент соціально орієнтованих організацій, громадських ініціатив та проєктів, що розробляють доступні екскурсії та культурні програми для дітей з особливими потребами [18].

Ринок послуг екскурсійного супроводу також демонструє тенденції професіоналізації. Все більше гідів та екскурсоводів проходять навчання з інклюзивної комунікації, роботи з дітьми з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату або спектра аутизму [20]. Проте стандартизовані програми підготовки персоналу в Україні поки що формуються фрагментарно, а сама професійна підготовка значною мірою залежить від ініціатив окремих установ чи громадських організацій.

З позицій попиту ринок демонструє стабільне зростання інтересу до інклюзивних екскурсій серед шкіл, реабілітаційних центрів, інклюзивно-ресурсних центрів та громадських організацій, що працюють з дітьми з особливими потребами [14]. Водночас залишається низьким рівень

інформування про доступні туристичні можливості, що стримує діяльність потенційних споживачів та обмежує розвиток внутрішнього попиту. SWOT-аналіз ринку інклюзивного туризму в Україні представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – SWOT-аналіз ринку інклюзивного туризму в Україні

S – Сильні сторони	W – Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - Наявність значного туристично-рекреаційного потенціалу (культурна спадщина, природні ресурси, міський та сільський туризм) - Національна стратегія зі створення безбар'єрного середовища до 2030 року та політичне визнання важливості інклюзії. - Активність громадських організацій та ініціатив, що просувають доступний туризм і безбар'єрність. - Підвищення суспільної уваги до прав осіб з інвалідністю та дітей з особливими потребами, зокрема в контексті війни 	<ul style="list-style-type: none"> - Нерівномірна доступність туристичної інфраструктури, особливо поза великими містами; відсутність цілісного «ланцюга доступності». - Недостатня імплементація міжнародних стандартів (UNWTO, ISO 21902, ENAT) у національні туристичні нормативи. - Низький рівень спеціальної підготовки кадрів туристичної сфери до роботи з людьми з ОПП. - Обмежені фінансові ресурси у бізнесу та органів влади на модернізацію інфраструктури; сприйняття доступності як «додаткових витрат».
O – Можливості	T – Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - Залучення міжнародної технічної допомоги, грантів і програм ЄС для розвитку безбар'єрного туризму (ENAT, Erasmus+, проекти UN Tourism). - Формування іміджу України як країни, що впроваджує сучасні практики безбар'єрності та інклюзії, що може стати конкурентною перевагою на міжнародному ринку. - Розвиток цифрових технологій (мобільні додатки, VR/AR, онлайн-аудіогіди), що здешевлюють і прискорюють адаптацію екскурсій. - Розширення співпраці між закладами освіти, бізнесом і громадами у сфері підготовки кадрів інклюзивного туризму. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тривалі наслідки війни: руйнування інфраструктури, зростання безпекових ризиків, перерозподіл ресурсів на оборону та відновлення. - Економічна нестабільність, що знижує інвестиційну привабливість туристичної галузі і платоспроможний попит на інклюзивні послуги. - Можливе відставання від європейських країн у впровадженні стандартів універсального дизайну та цифрової доступності - Збереження стереотипів та низької мотивації частини бізнесу інвестувати в інклюзію, якщо відсутні стимули та контроль.

Джерело: складено на основі [15, 16, 17, 18]

Проведений SWOT-аналіз засвідчує, що ринок інклюзивного туризму в Україні має суттєвий потенціал розвитку, який базується на багатому туристично-рекреаційному ресурсі, суспільному запиті на безбар'єрність та активності громадських організацій [21]. Проте цей потенціал стримується низкою слабких сторін, серед яких ключовими є недостатня адаптованість

інфраструктури, відсутність галузевих стандартів доступності та низький рівень підготовки персоналу [8]. Можливості, пов'язані з міжнародною підтримкою, цифровими інноваціями та зростанням уваги до прав осіб з інвалідністю, створюють сприятливе підґрунтя для модернізації галузі [19]. Разом із тим, значні загрози – зокрема наслідки війни, економічна нестабільність та ризик відставання від європейських тенденцій – потребують стратегічного планування і консолідованої роботи держави, бізнесу та громадського сектору. У цілому SWOT-аналіз демонструє необхідність переходу до системного, стандартизованого та інноваційного підходу для повноцінного розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Розвиток інклюзивного туризму вимагає формування безбар'єрного середовища, яке включає доступну інфраструктуру, адаптовані послуги, підготовлений персонал і належні механізми управління якістю [23]. Представлена схема систематизує основні групи бар'єрів, дозволяючи побачити їхні взаємозв'язки та визначити ключові вузлові проблеми, які стримують розвиток інклюзивних екскурсій і туристичних послуг.

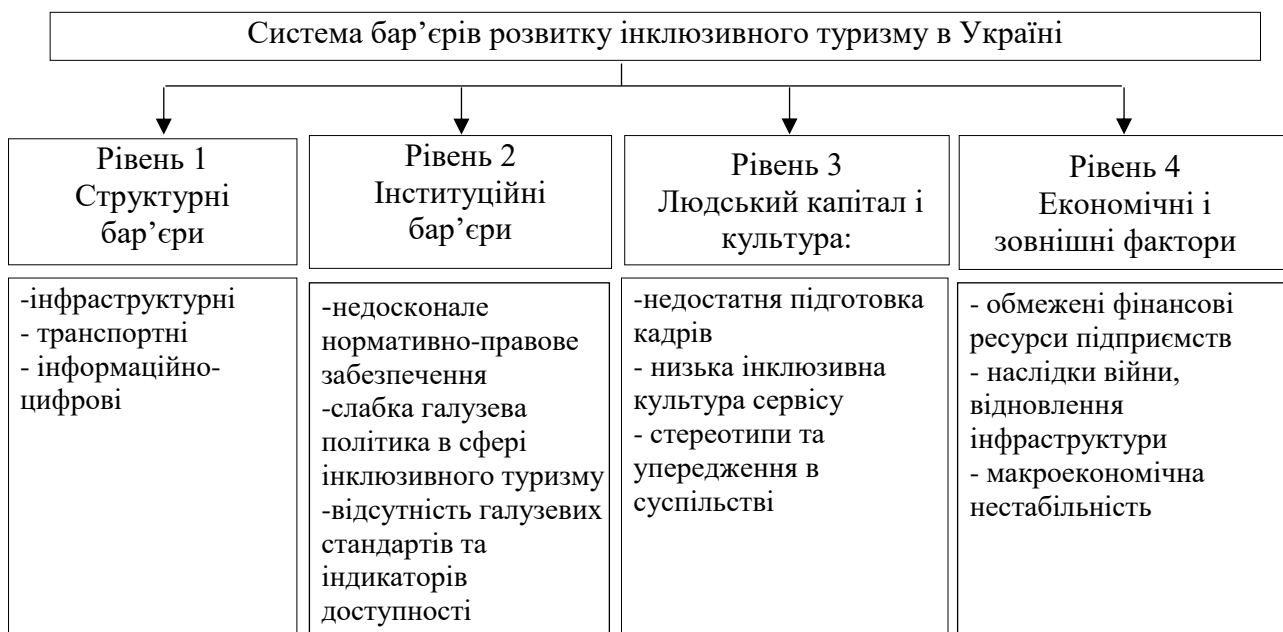

Рисунок 2.2. Схема бар'єрів розвитку інклюзивного туризму в Україні

Джерело: складено за даними [12, 23]

Аналіз схеми свідчить, що бар'єри інклюзивного туризму мають системний характер і формуються під впливом як структурних, так і соціально-економічних чинників. Основні проблеми зосереджені у площині інфраструктурної недоступності, нестачі нормативних інструментів, недостатньої підготовки кадрів та слабкої інклюзивної культури сервісу. Ці бар'єри посилюються обмеженими фінансовими ресурсами, наслідками війни та недостатньою поінформованістю суспільства [24]. Взаємодія зазначених факторів створює сукупний комплекс перешкод, що унеможливорює формування цілісного «ланцюга доступності» в туризмі. Подолання цих бар'єрів потребує системної державної політики, активної участі місцевих громад, модернізації туристичних об'єктів та інтеграції міжнародних стандартів доступності, що дозволить забезпечити рівні можливості для всіх категорій туристів, зокрема дітей з особливими потребами.

Розвиток інклюзивного туризму, подібно до інших напрямів економічної діяльності за умов ринкових відносин, базується на існуванні потреб визначеної цільової групи споживачів. Саме ці потреби формують попит на специфічні товари та послуги, а його обсяг і структура залежать від кількості потенційних користувачів, рівня їхніх доходів, переваг, а також низки інших чинників [21]. З огляду на зазначене, ключове значення серед факторів, які впливають на перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні, належить соціально-демографічному аспекту.

Загалом аналіз показує, що український ринок інклюзивного туризму перебуває на етапі становлення та потребує узгоджених державних, інституційних і бізнесових рішень. Подальший розвиток ринку залежить від інвестицій у доступність, професійну підготовку кадрів, технічні інновації та міжсекторну співпрацю [24].

2.2. Оцінка матеріально-технічних умов для організації екскурсії для дітей з особливими потребами

У сучасних умовах для сприяння адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями до суспільного життя активно створюються різноманітні реабілітаційні програми, серед яких важливе місце посідають соціокультурні ініціативи. До цієї сфери належить туристична діяльність, що нерозривно пов'язана з організацією екскурсійного обслуговування [3]. Попит на екскурсійні послуги для дітей з особливими потребами стабільно зростає, однак рівень їх доступності залишається не високим.

У 2021 році була прийнята Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року [50], впровадження якої сприяє формуванню універсального громадського простору, який є доступним для усіх категорій населення.

Повноцінне створення безбар'єрного простору є довготривалим завданням, оскільки навіть найбільш розвинуті країни Західної Європи витратили на це десятиліття, тривалістю приблизно 30–40 років [7]. Проте Україна, незважаючи на складні економічні реалії та виклики воєнного часу, за відносно короткий період (5–6 років) досягла значущих результатів у розбудові доступної інфраструктури та послуг у багатьох регіонах країни [33].

За результатами моніторингового дослідження, проведеного Міністерством розвитку громад та територій України у 2024 році, в межах якого було проаналізовано 93 тисячі об'єктів, встановлено такі показники:

- 20% об'єктів є повністю безбар'єрними,
- 32,5% – частково пристосованими до безбар'єрного середовища,
- 47,5% – залишаються бар'єрними.

У порівнянні з моніторингом 2023 року, частка безбар'єрних об'єктів зменшилася на 2%. Однак у попередньому дослідженні було охоплено лише 53 тисячі об'єктів, що вказує на значне розширення бази аналізу у 2024 році.

Для сприяння розвитку інклюзивного туризму надзвичайно важливим є забезпечення доступності міського простору – центральних вулиць і тротуарів, маршрутів до лікарень, міських парків, скверів і зупинок громадського транспорту [22]. Другим ключовим аспектом є доступність транспортної інфраструктури – аеропортів, залізничних і автобусних вокзалів. Третім фактором є зручність доступу до лікувально-реабілітаційних закладів та різноманітних сервісів (соціальних, фінансових тощо), що набуває особливого значення у контексті розвитку реабілітаційного й оздоровчого туризму.

Загальний рівень доступності зазначених об'єктів в Україні подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Рівень безбар'єрності міського простору в Україні, %

Тип закладу	Безбар'єрні, %	Частково безбар'єрні, %	Бар'єрні, %
Центральні вулиці (пішохідні шляхи руху на центральних вулицях населених пунктів)	15,6	43,5	40,9
Вулиці, що ведуть до лікарень	24,5	35,8	39,7
Об'єкти благоустрою (площі, парки, сквери, ботанічні сади)	21,5	38,2	40,3
Зупинки громадського транспорту	27,5	33,5	39,1
Залізничні вокзали та станції	18,3	50,2	31,5
Автовокзали та автостанції	23,5	45,4	31,2
Заклади охорони здоров'я	43,2	40,1	16,7
в т.ч. реабілітаційні відділення	36,5	43,3	20,2
Банки	36,4	43,0	20,6
Фінансові установи (в т.ч. страхові компанії)	25,3	42,4	32,3
Будівлі надавачів соціальних послуг та соціального захисту населення	27,2	46,3	26,5
Споруди цивільного захисту	8,2	13,3	78,5

Джерело: складено на основі [33]

Відповідно до наявних даних, загальний рівень доступності в Україні залишається недостатнім, що особливо стосується ключових інфраструктурних об'єктів, важливих для туристів. Зокрема, 31% залізничних станцій і понад 40% центральних міських вулиць і об'єктів благоустрою залишаються повністю недоступними.

Найбільш критичний стан спостерігається у сфері об'єктів цивільного захисту, які відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки туристів у період повітряних тривог. Особливу актуальність це питання має для регіонів із високим рівнем небезпеки, таких як Київ, а також Харківська, Сумська, Полтавська, Чернігівська, Херсонська, Одеська, Запорізька та Дніпропетровська області. На даний момент 78,5% укриттів залишаються непридатними для безперешкодного доступу осіб із інвалідністю [33].

Регіональні відмінності у доступності певних об'єктів проаналізовано та представлено в таблиці 2.3

Таблиця 2.3 – Ступінь доступності окремих об'єктів інфраструктури та надавачів послуг за регіонами України в %

	Центральні вулиці		Об'єкти благоустрою		Зупинки громадського транспорту		Автовокзали та станції		алізничні вокзали		Ваклади охорони здоров'я (в т.ч. реабілітаційні відділення)		Банки		Споруди цивільного захисту	
	V	+/-	V	+/-	V	+/-	V	+/-	V	+/-	V	+/-	V	+/-	V	+/-
Вінницька	13	35	20,2	70	13	35	16,7	66,6	33,3	48,2	67	28,3	36,5	49,2	8,7	14,3
Волинська	19	44	13,9	58,3	32	56	0	66,7	30	50	36,1	60,7	24,4	57	2,9	0
Дніпропетровська	22	34	20	63	4	35	20	47	10	67	41	43	21	60	15	21
Донецька	8	17	0	17,0	0	9	0	100	0	50	27	39	25	25	0	21
Житомирська	14	10	54	12	18	31	15	55	27	28	39	41	58	33	4	15
Закарпатська	40	40	33	43	24	4	30	70	23	27	32	30	26	51	18	13
Запорізька	0	1	27,8	29,6	18	4	10	10	2,9	64,7	25,3	61,4	41,6	34	3,3	7,4
Івано-Франківська	12	20	48,0	47,0	25	24	40	40	23	69	55	36	18	62	9,4	22,7
Київська	3	32	9	31	10	15	17	25	18	46	39	42	20	41	3	19
Кіровоградська	13	39	18,4	48,7	16	38	30	30	25	50	16,1	61,2	8,2	67,3	4	8,4
Луганська	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Львівська	37	32	44,3	37,7	17	46	16	28	9,1	25,5	40,2	40,8	34,2	36	3,4	3,8
Миколаївська	7	88	30,6	42,7	13	42	0	78,6	7,1	64,3	38,1	42	51,1	42,2	1,4	17,4
Одеська	17	32	35,7	35,7	23	33	27,3	54,5	17,6	35,3	42,8	45,5	37	41,3	14,5	18,3
Полтавська	0	39	4	40	0	59	0	36	0	86	18	49	13	59	1	8
Рівненська	13	43	26,8	53,7	13	58	20	50	0	85,7	28,8	35,1	30	55	2,1	33,9
Сумська	31	41	31,8	36,4	31	24	25	58,3	30	55	37,4	39,2	19,7	68,8	14,3	13,9
Тернопільська	20	47	29	61	18	41	64	36	35	41	59	26	26	46	10	14
Харківська	5	46	34,4	51,6	64	27	37,5	5	9,1	77,3	58,4	33,6	44,8	37,9	1,7	23,5
Херсонська	30	0	42	42	8	25	0	100	0	100	28	64	0	100	1	23
Хмельницька	42	45	56,4	35,1	54	30	37,9	45,3	34,2	47,5	68	27,5	58,1	23,9	23,1	37,3
Черкаська	12	35	10	43	7	27	24	35	6	44	21	53	28	36	1	8
Чернівецька	0	10	75	20	45	47	100	0	100	0	88	12	88	9	23	11
Чернігівська	53	10	29,6	35,7	28	33	0	100	0	100	29,6	50	100	0	7,1	24,6
м. Київ	4	95	1	26	0	100	0	0	0	100	66	26	54	30	14	4

Джерело: складено на основі [33]

З отриманих даних чітко видно, що деякі області демонструють відносно високий рівень повної або часткової безбар'єрності середовища. Однак варто зазначити, що популярні серед туристів регіони не забезпечують належного рівня доступності ключових інфраструктурних елементів. Результати моніторингу дослідження безбар'єрності в Україні станом на 2024 р. представлено на рисунку 2.3.

Рисунок 2.3. Рівень безбар'єрності в Україні станом на 2024 р, %

Джерело: складено за даними [25]

У контексті російсько-української війни кількість дітей з обмеженими можливостями продовжує зростати, збільшуючи потенційний попит на інклюзивні туристичні послуги [42]. Проте економічна ситуація, скорочення фінансування соціальних програм, недостатній розвиток безбар'єрного середовища та низька купівельна спроможність створюють суттєві перешкоди для задоволення цього попиту [14]. Реалізація концепції інклюзивного туризму потребує системного підходу як з боку держави, так і суспільства, спрямованого на покращення рівня життя осіб з інвалідністю та забезпечення їх доступу до туристичних послуг.

Що стосується туристичного сектору, то в Україні найактивніше у сфері екскурсій для дітей з інвалідністю працюють музейні установи, тоді як

класичних екскурсій у міському чи природному середовищі проводиться значно менше. Кожна категорія екскурсантів має свої специфічні потреби й особливості, які необхідно враховувати під час планування та проведення екскурсій. Хоча існують загальні рекомендації щодо інклюзивного екскурсійного обслуговування, у практиці значно важливішим є диференційований підхід до планування та проведення екскурсійних заходів [18].

Цей аспект відрізняється тим, що сама наявність дітей з обмеженими можливостями обумовлює необхідність створення доступного середовища як з боку державних органів, так і представників бізнесу. У той же час кількість та структура дітей з особливими потребами, які, попри фізичні чи психологічні бар'єри, прагнуть здійснювати подорожі, а також їхня частка серед загальної аудиторії потенційних туристів визначають обсяг і перспективність ринку інклюзивного туризму.

Соціально-демографічні передумови щодо розвитку інклюзивного туризму в Україні корелюють зі структурою контингенту дітей з особливими потребами (рис. 2.4).

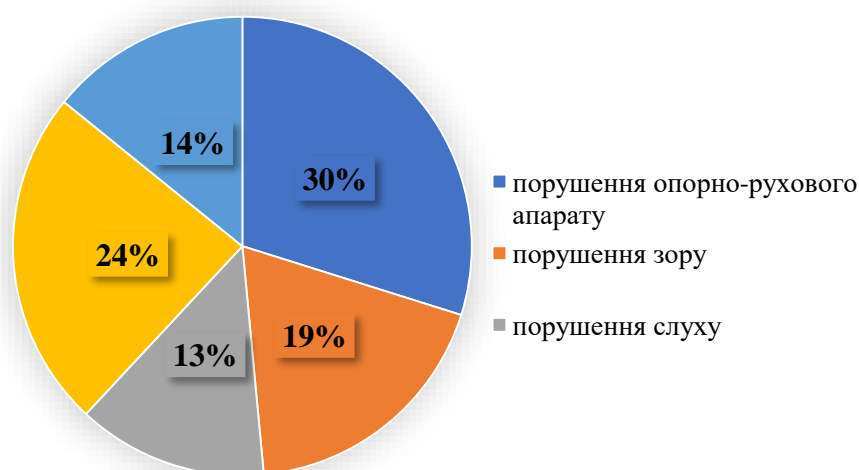

Рисунок 2.4. Структура контингенту дітей з особливими потребами залежно від типу порушень, %

Джерело: складено за даними [25]

У загальній структурі населення України приблизно 2% становлять діти віком до двох років. Вони або ще не можуть самостійно пересуватися, або швидко втомлюються під час ходьби. З цієї причини під час подорожей, прогулянок містом чи відвідувань парків батьки зазвичай користуються дитячими колясками чи візками. Отже, ця частина населення також потребує створення безбар'єрного середовища в громадських місцях, транспорті, а також у торгових та розважальних центрах.

Однією з основних аудиторій інклюзивного туризму є діти з інвалідністю. Саме ця група зіштовхується з найбільшими перешкодами у взаємодії із зовнішнім середовищем, у пересуванні та доступі до необхідних послуг. Для таких дітей туризм виконує не лише відновлювально-рекреаційну функцію, але також відіграє значну роль у їхньому оздоровленні, реабілітації та соціально-психологічній адаптації [14]. За даними Міністерства охорони здоров'я [51], у 2023 році кількість таких дітей зросла до 158,9 тисяч осіб, що становить приріст на 1,9%. Зокрема, вперше статус дитини з інвалідністю отримали 19 тисяч осіб. У структурі дитячої інвалідності переважає вікова група 7–14 років (57%), а другою за чисельністю є група підлітків 15–17 років (23,5%), що представлено на рисунку 2.5

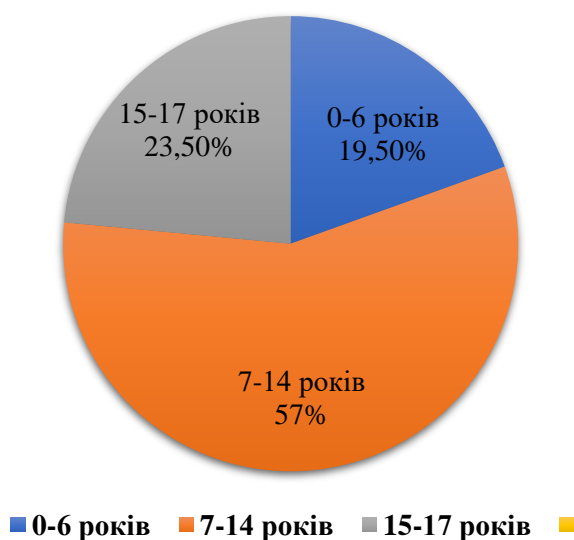

Рисунок 2.5. Вікова структура дітей з інвалідністю, %

Джерело: складено за даними [25]

Обсяг регіонального ринку інклюзивного туризму значною мірою залежить від чисельності дітей з інвалідністю в конкретній області чи населеному пункті. На відміну від дітей без обмежень, багато батьків з дітьми з особливими потребами уникають тривалих і далеких подорожей, що підкреслює важливість наявності доступних туристичних послуг у межах їхнього регіону [26]. Розподіл дітей з інвалідністю за регіонами України представлено на рис. 2.6., де наведено середні показники на 2025 рік.

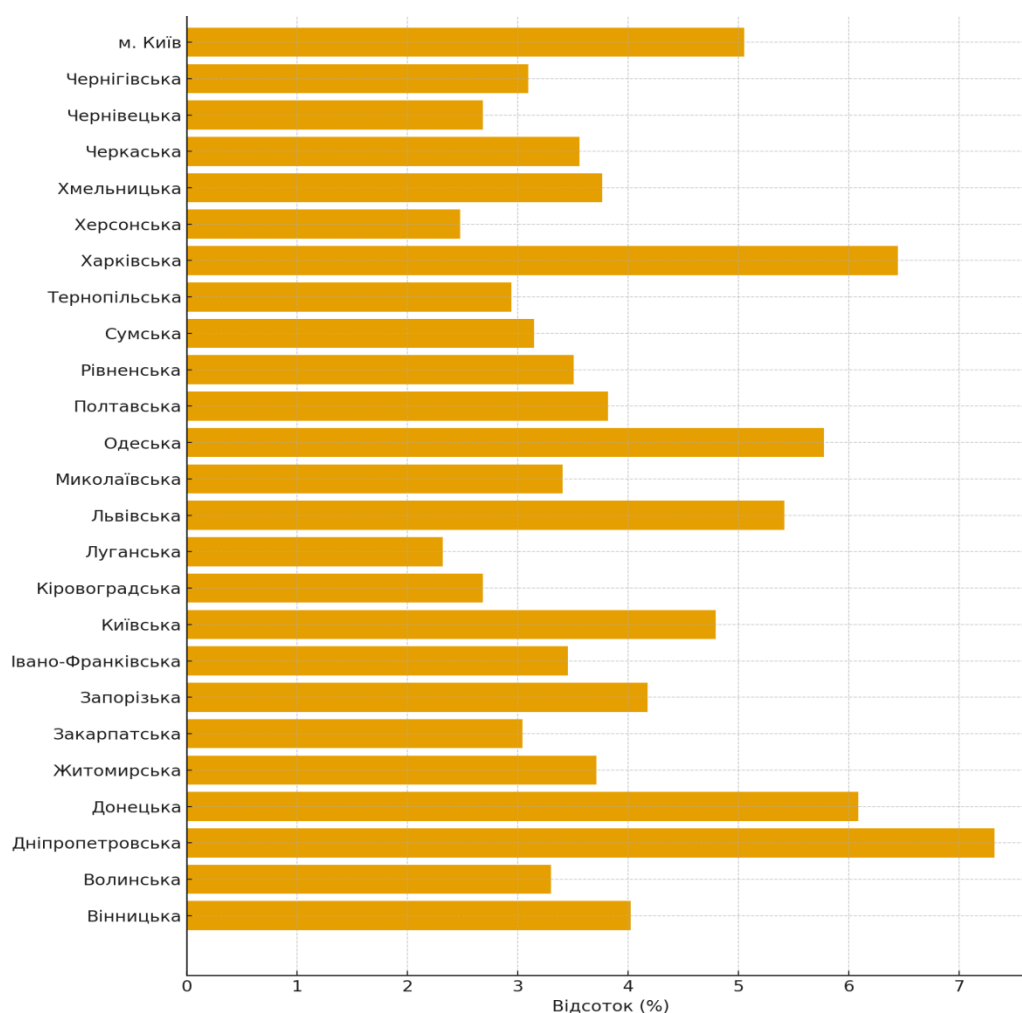

Рисунок 2.6. Розподіл дітей з інвалідністю за регіонами України у 2025 році
Джерело: складено за даними [25]

Дані свідчать, що найбільша кількість осіб з інвалідністю проживає у Дніпропетровській області, де станом на 2025 рік їх частка становить близько 7% від загального показника. Значні концентрації також зафіксовані в Донецькій (6,2%), Харківській (6%) областях, а також у Києві, Одеській та Львівській областях, кожна з яких має близько 5%. Це свідчить про те, що більшість людей з інвалідністю проживає у густонаселених регіонах країни. У Волинській області відзначено меншу частку – 3%.

Отже, можна стверджувати, що в Україні сформувалися як об'єктивні передумови, так і нагальна суспільна потреба в активному розвитку інклюзивного туризму для дітей з обмеженими можливостями. У цих умовах туристичні, екскурсійні та музейні установи, разом із органами влади та бізнесом, мають зосередити зусилля на створенні доступного середовища, адаптації маршрутів та послуг, підготовці кваліфікованого персоналу й формуванні спеціалізованих програм для різних категорій дітей з інвалідністю. Реалізація такого комплексного підходу сприятиме не лише задоволенню зростаючого попиту на інклюзивні туристичні послуги, а й виконанню важливої реабілітаційної, соціалізаційної та виховної функцій туризму, що є ключовою умовою інтеграції дітей з особливими потребами в суспільне життя.

2.3. Оцінка професійної готовності екскурсоводів до супроводу інклюзивних туристичних груп

Гід-екскурсовод – це спеціаліст, який супроводжує туристів під час подорожі та ознайомлює їх із різними туристичними об'єктами, культурними й історичними пам'ятками міста чи країни. Сам термін «гід» походить від французького слова «guide», що означає «провідник у подорожі» або «керівник групи» [1]. Ця професія підходить людям, які цікавляться історією,

психологією, мистецтвом і архітектурою, світовою та українською культурою, а також краєзнавством.

Сьогодні, попри наявність державних стандартів фахової підготовки та законодавчої бази, що регламентує роботу фахівців туристичного супроводу, питання якості підготовки гідів-екскурсоводів в Україні залишається дискусійним і неоднозначним.

Певна частина фахівців вважає, що спеціальна підготовка гідів-екскурсовода не є обов'язковою. У Державному довіднику кваліфікаційних характеристик професій зазначено, що для здійснення екскурсійної діяльності достатньо профільного виробничого навчання. На численних маршрутах різних українських міст успішно працюють ентузіасти, які не проходили спеціалізованих курсів, але досконало знають історію, традиції та культурні особливості свого краю. Водночас інша частина фахівців переконана, що кожен екскурсовод повинен пройти відповідну професійну підготовку. Це дозволяє працювати легально, оформити свою діяльність як приватне підприємництво та забезпечити собі соціальні гарантії, включаючи майбутню пенсію [6].

У великих містах України активно відновлюються курси підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів. Зазвичай вони тривають 3-4 місяці, заняття проходять декілька разів на тиждень у вечірній час і оплачуються слухачами. На частину курсів допускають лише осіб із вищою або незакінченою вищою освітою, тоді як інші програми доступні й для тих, хто має середньо-спеціальну освіту, адже згідно з Державним класифікатором професій гід-екскурсовод належить до робітничих професій [29].

Професійна підготовка гідів-екскурсовода передбачає наявність значного обсягу знань і сформованих умінь. Основними навчальними дисциплінами є «методика і практика екскурсійної діяльності», історія, краєзнавство, а також опанування нормативно-правових документів, що регулюють роботу екскурсовода та туристичної фірми. На основі

Міждержавного стандарту «Туристично-екскурсійне обслуговування» [2] було розроблено рекомендації щодо складання методичної документації до кожної екскурсії: технологічної карти, контрольного тексту, схеми маршруту та «портфеля екскурсовода». Ці рекомендації застосовуються під час створення будь-якого екскурсійного продукту [29].

Готовність майбутніх фахівців з туризму до професійної діяльності у сфері туризму, що формується в результаті цілеспрямованої підготовки, є цілісним особистісно-професійним утворенням. Вона охоплює ціннісно-мотиваційний, когнітивний, конструктивний та особистісний компоненти і визначає успішність подальшої професійної діяльності й розвитку спеціаліста. Готовність майбутніх фахівців із туризму до професійної діяльності у сфері соціального туризму подано в узагальненому вигляді на рис. 2.7

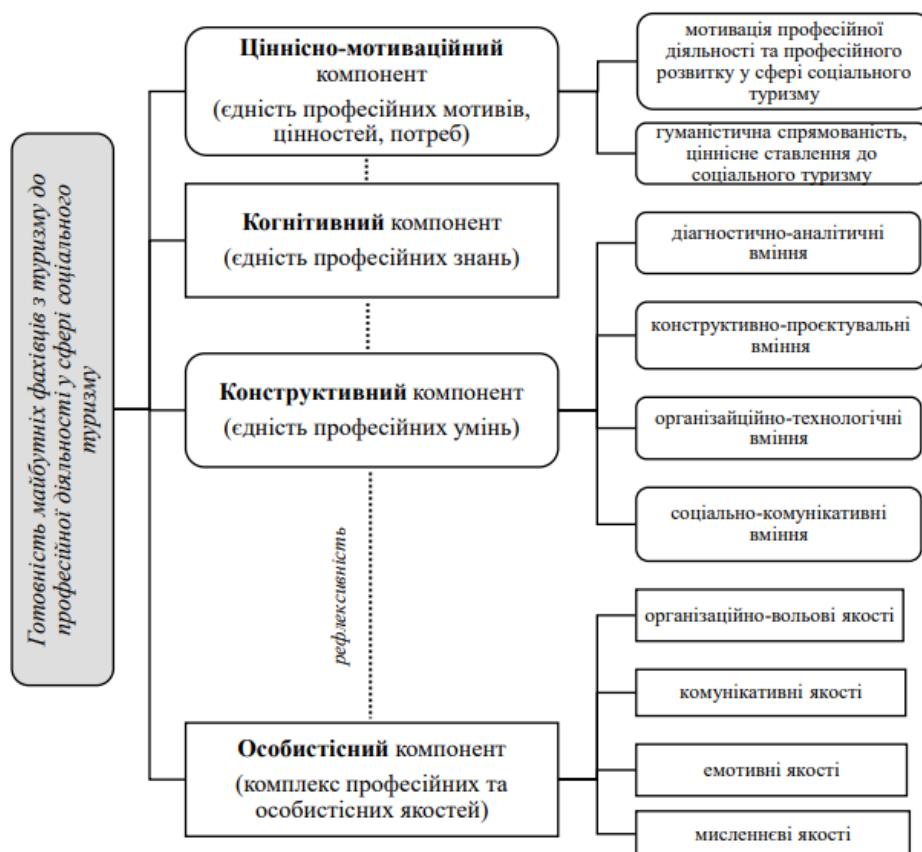

Рисунок 2.7. Готовність майбутніх фахівців із туризму до професійної діяльності у сфері інклюзивного туризму

Джерело: складено на основі [29, 34, 38, 4, 5]

Аналіз української практики засвідчує, що рівень готовності екскурсоводів до роботи з інклюзивними туристичними групами є неоднорідним.

Оцінювання професійної готовності екскурсовода до роботи з інклюзивними групами є ключовою умовою формування якісного та безбар'єрного туристичного середовища в Україні. У воєнний час значно зросла кількість відвідувачів з особливими потребами – від дітей з інвалідністю до ветеранів та внутрішньо переміщених осіб [36], що потребують чутливого та адаптивного підходу. Тому виникає необхідність у комплексній системі оцінювання компетентностей екскурсоводів, яка враховує міжнародні стандарти доступності, українські соціальні реалії та специфіку роботи в умовах підвищених ризиків. Запропоновані критерії включають мотиваційно-ціннісні, когнітивні, операційно-практичні та особистісно-комунікативні компетентності (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4 – Критерії та система оцінювання готовності екскурсовода до роботи з інклюзивними групами

Критерій	Ключові показники	Особливості України	Оцінка (1–5)
1. Мотиваційно-ціннісний	Ставлення до інклюзії, етика, готовність працювати з вразливими групами, мотивація до навчання.	Фокус на «Україні без бар'єрів», робота з ветеранами, дітьми з ПТСР, ВПО.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
2. Когнітивний	Знання законодавства, стандартів доступності, класифікації інвалідності, адаптованих маршрутів.	Велика кількість об'єктів із частковою доступністю, потреба у компенсаторних рішеннях.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
3. Операційно-практичний	Планування доступних маршрутів, безпека, домедична допомога, альтернативні рішення.	Умови війни, відключення світла, складний рельєф у регіонах.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
4. Особистісно-комунікативний	Емпатія, просте пояснення складного, робота зі стресом, взаємодія з дітьми та дорослими.	Робота з людьми, які пережили травми війни; необхідність психологічної стійкості.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Джерело: складено автором на основі [5,42]

Система оцінювання (рівні). Кожен критерій визначається за шкалою від 1 до 5, де 5 – високий рівень, 1 – критично низький. Зокрема: 5 – високий рівень: компетентність повністю сформована, екскурсовод демонструє впевненість та стабільні навички; 4 – достатній рівень: є незначні прогалини, але в цілому володіння компетенцією ефективно; 3 – середній рівень: часткове володіння, потребує доопрацювання; 2 – низький рівень: фрагментарні знання чи навички; 1 – критично низький рівень: компетентність майже відсутня.

Впровадження чотирьох критеріїв та п'ятирівневої системи оцінювання дозволяє об'єктивно визначити рівень сформованості компетентностей екскурсовода та виявити напрями для його подальшого професійного розвитку. Побудована на п'ятирівневій шкалі, система забезпечує можливість як кількісного, так і якісного аналізу, відображаючи реальний рівень сформованості компетентностей екскурсовода. На основі цієї моделі нами було проведено оцінювання екскурсійної діяльності одного із гідів м. Луцька, результати якого подано нижче. Вони демонструють, наскільки професійні навички та знання екскурсовода відповідають встановленим критеріям, а також дозволяють визначити сильні сторони й сфери, що потребують подальшого розвитку [5, 42, 31].

Таблиця 2.5 – Результати оцінювання професійної готовності екскурсовода м. Луцька

Критерій	Рівень (1–5)	Характеристика рівня
Мотиваційно-ціннісний	4	Достатня мотивація, добре сформовані цінності, потреба у додаткових тренінгах.
Когнітивний	3	Часткові знання, наявні прогалини; потребує системного навчання.
Операційно-практичний	4	Сформовані практичні вміння; бажано поглибити підготовку для складних умов.
Особистісно-комунікативний	5	Високий рівень; комунікативні якості відповідають вимогам інклюзивного туризму.
Всього	16 із 20	

Джерело: складено автором

Середній бал: 4,0. Загальна оцінка рівня готовності: «Достатній»

Такий підхід сприяє підвищенню якості екскурсійних послуг, їх безбар'єрності та безпеки, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Систематичне оцінювання мотивує фахівців до самоосвіти, поглиблює розуміння роботи з різними категоріями туристів і забезпечує сталість інклюзивних практик у туристичній сфері України. У перспективі використання цієї моделі може стати основою для розроблення сертифікаційних програм, стандартів підготовки екскурсоводів та інтеграції України в європейський простір безбар'єрного туризму.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

3.1. Програма професійної підготовки та тренінгові модулі для екскурсоводів інклюзивних туристичних груп

Розвиток інклюзивного туризму в Україні об'єктивно зумовлює необхідність підготовки висококваліфікованих екскурсоводів, здатних працювати з різними категоріями туристів з інвалідністю. З огляду на зростання кількості дітей та дорослих з особливими потребами, а також наявні бар'єри у фізичному, інформаційному та соціальному середовищі, екскурсійна діяльність потребує суттєвого переосмислення та модернізації[8]. Успішна інтеграція осіб з інвалідністю у туристичний простір неможлива без фахівців, які володіють не лише знаннями з історико-культурної спадщини, а й компетентностями у сфері психології, комунікації, безпеки, доступності та застосування адаптованих методів подачі інформації [20].

Сучасні тенденції розвитку туризму свідчать, що якість інклюзивних екскурсій напряму залежить від професійної підготовки екскурсоводів, їх уміння адаптувати маршрут, темп та форму подачі матеріалу відповідно до потреб різних груп туристів – дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, сенсорними порушеннями, інтелектуальними та психоемоційними особливостями. Це потребує системного навчання, практичних тренінгів і спеціалізованих модулів, яких наразі бракує у чинних програмах освіти.

У цьому підрозділі пропонується розроблена програма професійної підготовки екскурсоводів для роботи з інклюзивними туристичними групами, що охоплює ключові тренінгові модулі, методичні рекомендації та механізми формування відповідних компетентностей. Її впровадження сприятиме підвищенню якості екскурсійних послуг, розвитку безбар'єрного

туристичного середовища та забезпеченню доступності культурно-освітніх продуктів для всіх категорій відвідувачів [16].

Професійний розвиток гідів для роботи з різними категоріями туристів—including людьми з інвалідністю, дітьми, іноземними туристами, групами з особливими потребами нами пропонується забезпечується за наступною моделлю (рис. 3.1).

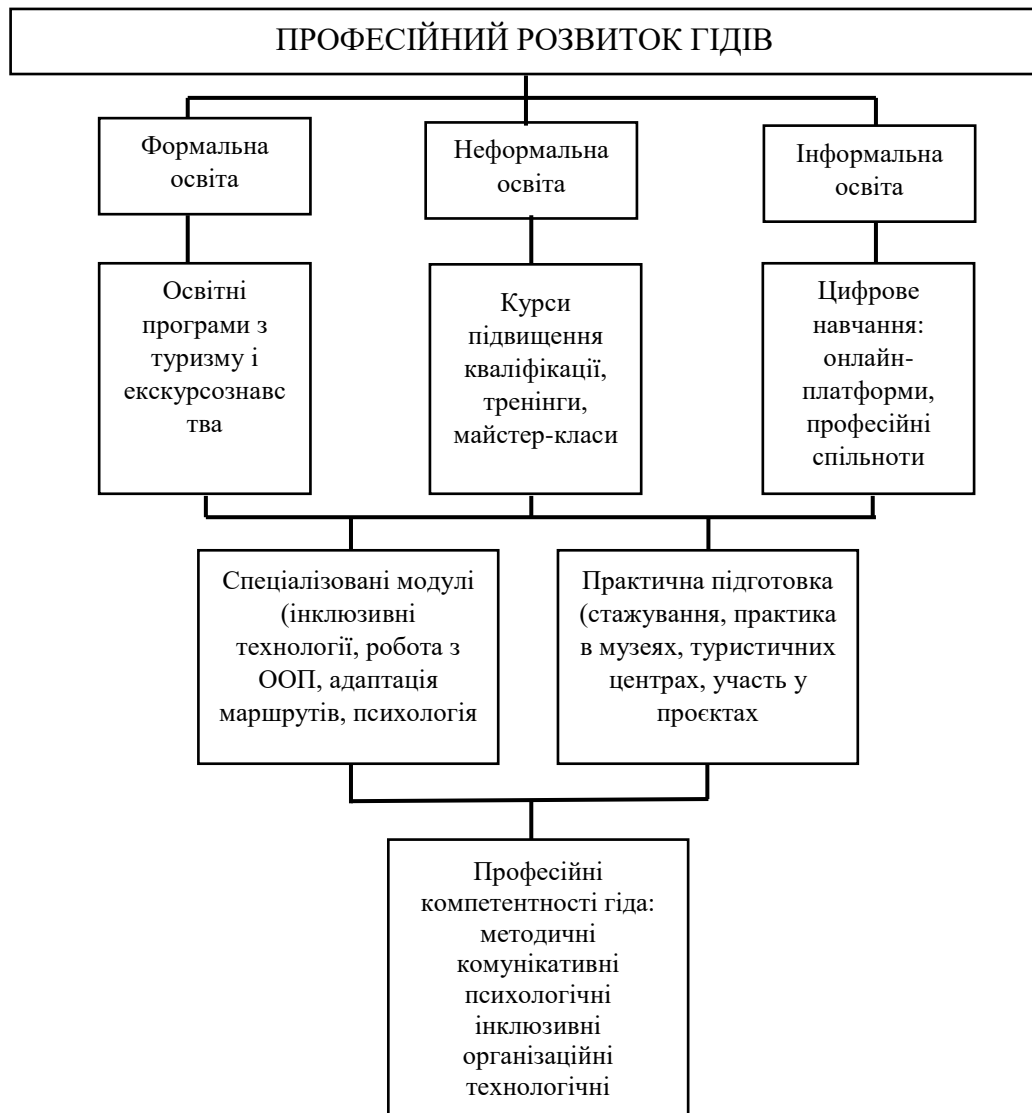

Рисунок 3.1. Модель професійного розвитку гідів-екскурсоводів для роботи з дітьми з особливими потребами

Джерело: складено автором

Аналіз сучасної української практики підготовки та оцінювання екскурсоводів показує, що сучасний стан готовності екскурсоводів в Україні до роботи з інклюзивними туристичними групами характеризується значною нерівномірністю та фрагментарністю. На практиці можна виокремити кілька чітких тенденцій.

По-перше, певна частина українських фахівців демонструє достатньо високий рівень компетентності, оскільки бере активну участь у міжнародних освітніх програмах, тренінгах, семінарах, а також взаємодіє з громадськими організаціями, що спеціалізуються на питаннях інклюзії. Серед таких організацій значну роль відіграють «Безбар'єрність», Національна асамблея людей з інвалідністю України, УТОГ та УТОС. Співпраця з ними сприяє глибшому розумінню специфіки супроводу туристів з ОП та формуванню практичних навичок [1].

По-друге, в багатьох регіонах підготовка екскурсоводів залишається традиційною й не враховує потреб інклюзивних груп. Це проявляється у тому, що чимало фахівців проходять загальні програми підготовки, які не містять спеціальних модулів щодо супроводу людей з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку або психоемоційних особливостей.

По-третє, в освітніх програмах закладів вищої освіти підготовка до інклюзивного супроводу часто представлена лише окремими темами в межах дисциплін, а не повноцінним курсом. У результаті студенти не отримують комплексних знань і практичних навичок для роботи з різними категоріями туристів, що ускладнює їхню професійну готовність.

По-четверте, окремі музеї, туристичні центри й культурні об'єкти в Україні впроваджують інклюзивні ініціативи на локальному рівні: створюють тактильні експонати, адаптовані аудіогіди, маршрути з урахуванням доступності. Проте ці зусилля не мають системного державного охоплення, тому рівень інклюзивності в різних регіонах суттєво відрізняється.

З огляду на реалії сьогодення можна стверджувати, що в майбутньому перед українською туристичною галуззю стоїть завдання розв'язати низку нагальних питань, пов'язаних із підходами до оцінювання професійної діяльності екскурсоводів. Потребує доопрацювання й система моніторингу якості роботи екскурсоводів. Адже успішність інклюзивної екскурсії залежить не лише від теоретичних знань, а й від уміння реагувати на непередбачувані ситуації, адаптовувати подачу матеріалу, забезпечувати участь усіх дітей, незалежно від їхніх можливостей [22]. Враховуючи вищезазначене, в майбутньому необхідно вирішити низку ключових завдань, щоб забезпечити високу якість екскурсій для дітей з особливими потребами (рисунок 3.2.)

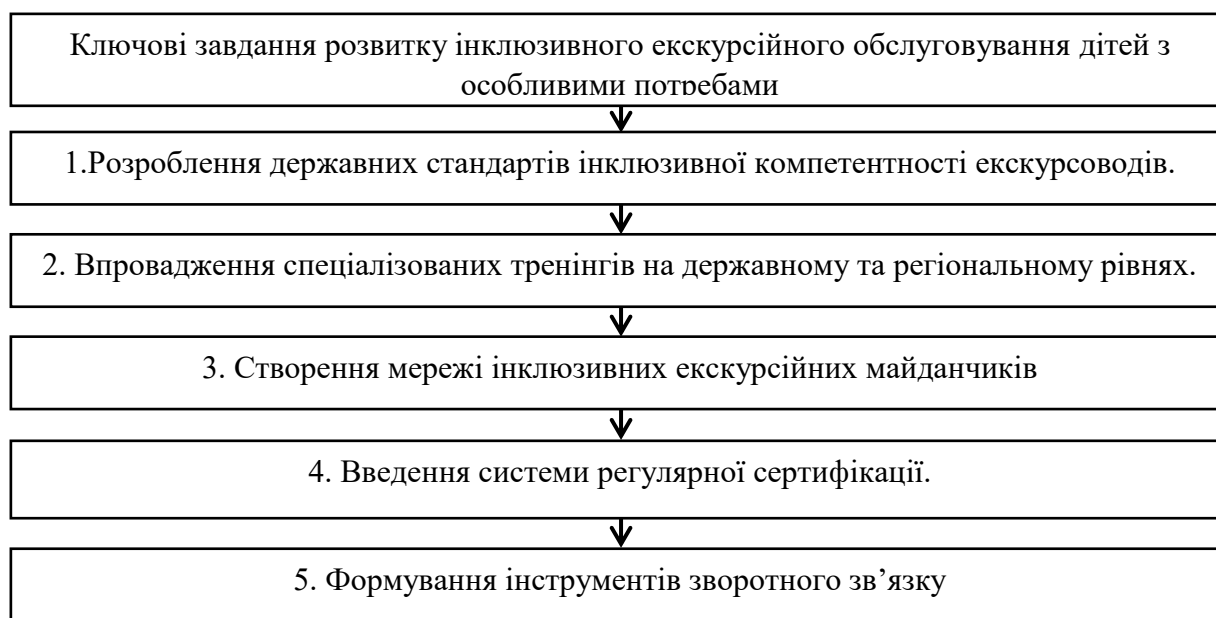

Рисунок 3.2. Ключові завдання розвитку інклюзивного екскурсійного обслуговування дітей з особливими потребами

Джерело: складено автором на основі[1,5,16]

Запропонована схема відображає систему першочергових завдань, реалізація яких є критично важливою для підвищення якості екскурсійного обслуговування дітей з різними типами обмежень. Вона структуровано демонструє напрями, на які мають бути спрямовані зусилля державних

інституцій, туристичних організацій, екскурсиводів, освітніх закладів та органів місцевого самоврядування. Їх деталізація представлена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Ключові завдання розвитку інклюзивного екскурсійного обслуговування дітей з особливими потребами

№	Напрямок	Зміст та ключові елементи
1	Розроблення державних стандартів інклюзивної компетентності екскурсиводів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення вимог до знань, умінь і поведінкових навичок екскурсивода. 2. Уміння адаптувати маршрут відповідно до особливих потреб групи 3. Використання доступних форм подачі інформації (аудіо-, візуальних, тактильних). 4. Знання основ інклюзивної педагогіки, психології та вікових особливостей дітей з інвалідністю. 5. Коректне використання інклюзивної термінології. 6. Формування навичок забезпечення безпеки, комфорту та емоційної підтримки дітей.
2	Впровадження спеціалізованих тренінгів на державному та регіональному рівнях	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення доступності тренінгових програм у всіх регіонах України. 2. Залучення до навчання профільних фахівців: психологів, педагогів, реабілітологів, представників УТОГ, УТОС, НАІУ. 3. Практична орієнтація тренінгів: моделювання робочих ситуацій, виїзні заняття, робота з кейсами.
3	Створення мережі інклюзивних екскурсійних майданчиків	<ol style="list-style-type: none"> 1. Адаптація музеїв, парків, туристичних центрів для навчання та практики екскурсиводів. 2. Забезпечення можливості оцінювання практичних навичок в реальних умовах. 3. Формування регіональних центрів компетентностей з інклюзивного туризму.
4	Запровадження системи регулярної сертифікації екскурсиводів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення практичного іспиту для перевірки навичок роботи з особами з інвалідністю 2. Оцінка теоретичних знань з інклюзії та безпеки 3. Аналіз реальної взаємодії з інклюзивними групами під час контрольних екскурсій.
5	Формування інструментів зворотного зв'язку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розроблення структурованих анкет для батьків, педагогів та супроводжувачів дітей. 2. Оцінювання роботи екскурсивода за критеріями: доступність, комфорт, залученість, методика подачі інформації, безпека. 3. Використання результатів оцінювання для вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації.

Джерело: складено автором

Сукупність цих завдань формує цілісну модель інклюзивного туризму, яка покликана забезпечити рівний доступ до культурних, освітніх та рекреаційних ресурсів для всіх дітей незалежно від характеру їхніх обмежень.

Таким чином, ефективна підготовка екскурсоводів для роботи з інклюзивними туристичними групами потребує цілісного, системного підходу, що поєднує спеціалізовану освіту, тренінгові модулі, практичну підготовку та регулярну сертифікацію. Запропонована модель професійного розвитку дає можливість сформувати в екскурсоводів необхідні компетентності з адаптації маршрутів, комунікації, безпеки та роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами. Реалізація окреслених завдань сприятиме підвищенню якості інклюзивних екскурсій і створенню доступного та безбар'єрного туристичного середовища в Україні.

3.2 Формування екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами

Інклюзивний туризм сьогодні розглядається як один із найбільш перспективних напрямів сталого суспільного розвитку. З одного боку, він забезпечує розширення доступу до туристичних послуг для людей з інвалідністю, людей літнього віку, дітей із особливими освітніми потребами, осіб із прихованими або тимчасовими порушеннями. З іншого боку – створює підґрунтя для економічного зростання, диверсифікації туристичної пропозиції та підсилення соціальної відповідальності бізнесу

Сучасний розвиток туризму в Україні вимагає переходу від фрагментарних рішень до цілісної моделі, яка забезпечує доступність, безбар'єрність та сталість туристичних послуг для всіх категорій населення, зокрема дітей з особливими потребами. Необхідність формування екосистеми сталого інклюзивного туризму обумовлена зростанням соціального запиту, новими викликами воєнного часу та прагненням України інтегрувати європейські стандарти безбар'єрності.

Світові підходи до включення людей з інвалідністю у туристичну сферу еволюціонували від благодійницької парадигми до комплексної моделі, що

передбачає універсальний дизайн, соціальну залученість, доступність інфраструктури, підготовку персоналу, правове забезпечення та участь місцевих громад. Тому інклюзивний туризм дедалі частіше розглядається як екосистема – сукупність взаємопов’язаних суб’єктів, процесів, інструментів і умов, що разом формують доступне та комфортне туристичне середовище [3].

Екосистема сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами передбачає наявність взаємодіючих компонентів, що спільно забезпечують доступність туристичного середовища. Компоненти екосистеми подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Компоненти екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами

Назва	Особливості
Нормативно-правові механізми	<ul style="list-style-type: none"> - міжнародні документи (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, стандарти WCAG, рекомендації UNWTO); - національні закони про соціальний захист, права людей з інвалідністю, безбар’єрність; - державні програми розвитку туризму; - стандарти будівництва та реконструкції; - вимоги до сертифікації готелів і туристичних об’єктів
Інфраструктура та універсальний дизайн	<ul style="list-style-type: none"> - архітектурну доступність (пандуси, ліфти, поручні, тактильна плитка); - транспортну доступність (маршрути, адаптовані автобуси, інформаційні системи); - інклюзивне готельне середовище (доступні номери, санвузли, спеціальні пристрої); - туристичні атракції з адаптацією для різних груп; - безбар’єрні пішохідні зони.
Туристичні підприємства та бізнес-практики	<ul style="list-style-type: none"> - адаптовані екскурсії; - персонал, який володіє мовою жестів чи методиками підтримки людей із різними потребами; - зрозумілі інструкції, аудіоописи, відео з субтитрами; - безпечні маршрути та супровід.
Кадрові ресурси та експертні інституції	<ul style="list-style-type: none"> - кваліфіковані фахівці: - гіді-асистенти; - інструктори адаптивного туризму; - працівники готелів, підготовлені до роботи з різними групами; - спеціалісти з універсального дизайну; - менеджери інклюзивних проєктів.

Цифрові рішення та інновації	<ul style="list-style-type: none"> - мобільні додатки з картами доступності; - онлайн-моделювання маршрутів; - VR-екскурсії для людей, які не можуть подорожувати фізично; - системи бронювання, адаптовані для людей з вадами зору чи слуху; - інтелектуальні навігаційні системи.
Участь громад, НГО, волонтерських структур	<p>Громадські та благодійні організації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - проводять консультації; - розробляють стандарти доступності; - здійснюють соціальний супровід; - навчають персонал; - advocates за права людей з інвалідністю.

Джерело: складено автором

Екосистема інклюзивного туризму передбачає взаємодію інфраструктурних, освітніх, соціальних, технологічних та адміністративних компонентів, що разом створюють умови для якісного та безпечного туристичного досвіду дітей з інвалідністю. Така система включає доступні маршрути, навчання екскурсоводів, партнерства між школами, музеями та громадами, цифрові інструменти, сервісні стандарти та політики. Формування цієї екосистеми дозволяє перейти від поодиноких ініціатив до системної моделі, де туризм стає не лише розвагою, а й інструментом повноцінної участі дітей у культурному житті країни [24].

Поряд з цим, саме діти з особливими потребами не просто учасники інклюзивного туризму – вони є центральною ланкою екосистеми, навколо якої вибудовується інфраструктура, освітні технології, кадрове забезпечення та комунікаційні механізми. Усі компоненти екосистеми повинні функціонувати так, щоб забезпечити не тільки фізичну доступність, але й психоемоційний комфорт, сенсорну безпеку та можливість розвитку дитини.

Система сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами функціонує як багаторівнева модель, у якій кожен рівень виконує свою унікальну роль і формує передумови для якісної організації екскурсійного обслуговування. Взаємодія стратегічного, операційного та

соціального рівнів забезпечує узгодженість управлінських рішень, надання послуг та включення безпосередніх учасників процесу [5]. На рисунку 3.3 представлено модель цих взаємозв'язків, яка демонструє, як різні групи стейкхолдерів спільно формують екосистему інклюзивного туризму.

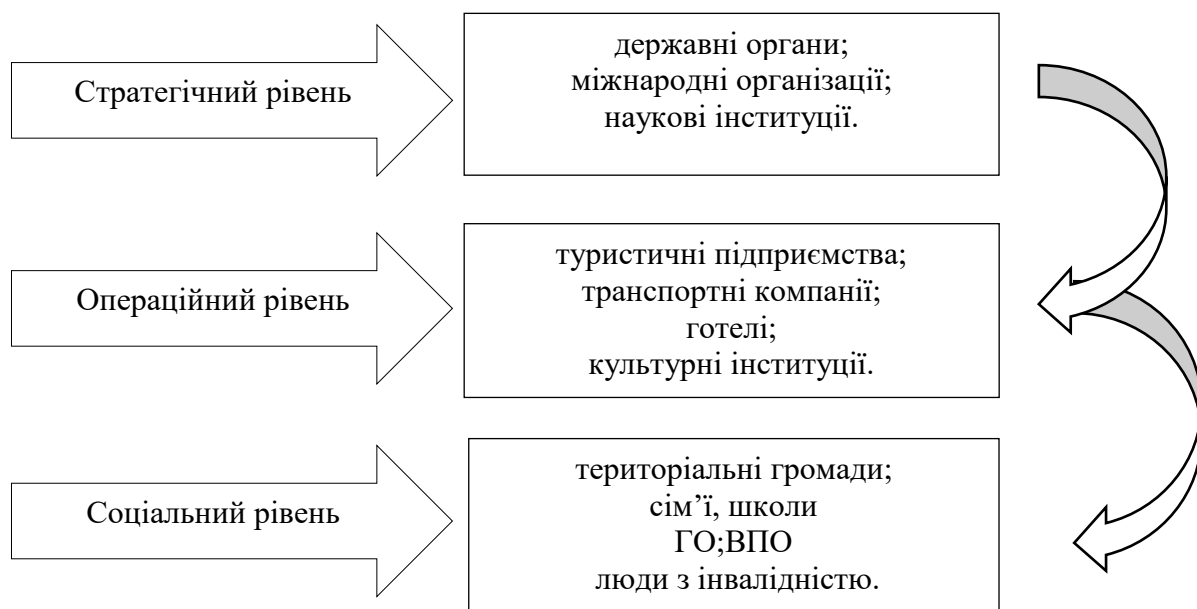

Рисунок 3.3. Модель взаємозв'язків в межах екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами

Джерело: складено автором

Взаємодія між рівнями має циклічний характер: рішення стратегічного рівня впливають на практику операційного, а потреби та досвід соціального рівня повертаються у вигляді запиту на вдосконалення політик і стандартів. Така система забезпечує сталість, безперервне вдосконалення та орієнтацію інклюзивного туризму на реальні потреби дітей з особливими потребами. Екосистема працює ефективно лише за умови гармонійної взаємодії всіх її елементів.

Фундаментом екосистеми є правове забезпечення. Законодавство визначає рамки інклюзивних практик, однак його реальна ефективність залежить від контролю, фінансування та готовності бізнесу впроваджувати ці норми.

Сталий інклюзивний туризм формується як багатокomпонентна екосистема, у якій поєднуються міжнародні підходи, національна політика, регіональні можливості та локальна взаємодія різних стейкхолдерів. Розвиток інклюзивного туристичного середовища для дітей з особливими потребами потребує врахування не лише доступності інфраструктури, а й психологічних, соціальних, освітніх і безпекових аспектів, що впливають на якість туристичного досвіду.

Подана схема узагальнює ключові компоненти формування такої екосистеми: світовий досвід, внутрішній потенціал України та практичні напрями імплементації кращих моделей інклюзивності. Вона демонструє логічний зв'язок між глобальними підходами, національними можливостями та механізмами реалізації інклюзивного туризму, які можуть забезпечити створення доступного та комфортного середовища для дітей з особливими потребами.

Рисунок 3.4. Обґрунтування можливостей формування та розвитку екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами

Джерело: складено автором

Отже, запропонована схема демонструє, що розвиток екосистеми сталого інклюзивного туризму для дітей з особливими потребами можливий лише за умови поєднання світових підходів та національних можливостей. Глобальні практики універсального дизайну, міжсекторальної взаємодії та інтеграції інклюзивності в політику сталого розвитку формують орієнтири, які Україна може ефективно адаптувати відповідно до власних соціально-економічних умов. Водночас внутрішній потенціал – розвиток доступної інфраструктури, підготовка кваліфікованих кадрів і створення адаптованих туристичних продуктів – забезпечує необхідне підґрунтя для розбудови повноцінної інклюзивної туристичної системи.

Практична імплементація цих підходів, відображена у нижньому рівні схеми, підкреслює важливість синергії між громадами, туристичними установами та освітніми інституціями, що спільно сприяють соціальній інтеграції дітей з особливими потребами. Формування системи оцінювання якості інклюзивних послуг та розвиток партнерських проєктів забезпечують сталість таких ініціатив та їхній довготривалий вплив. Таким чином, комплексне поєднання світового досвіду, українських можливостей та ефективних інструментів реалізації створює умови для поступового формування інклюзивного, доступного та соціально значущого туристичного середовища.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розкрито сутність екскурсійної діяльності як цілеспрямованої, організованої форми пізнання, що поєднує навчальні, виховні, рекреаційні та комунікативні функції. Проаналізовано сучасні класифікаційні підходи, що охоплюють тематичні, організаційні, часові, просторові та цільові критерії екскурсій. Досліджено роль екскурсій у розвитку туристичної системи, де вони виступають ключовим інструментом культурного, освітнього та соціального впливу на різні групи туристів, зокрема дітей.

Проаналізовано базові принципи адаптації екскурсій– доступність, індивідуалізація, інклюзія, безпечність, універсальний дизайн, комунікативна зрозумілість, етичність та співпраця між учасниками процесу. Оцінено їх практичну значимість для створення комфортного середовища, що враховує фізичні, сенсорні та когнітивні особливості дітей. Досліджено міжнародні стандарти, які визначають вимоги до фізичної, інформаційної, сервісної й комунікативної доступності екскурсій. Результати підтвердили, що системне застосування стандартів є необхідною умовою формування якісних інклюзивних екскурсійних продуктів.

Досліджено світову практику інклюзивних екскурсій. Проаналізовані моделі демонструють комплексний підхід, що охоплює адаптовані маршрути, сенсорні рішення, спеціальну підготовку персоналу та використання сучасних технологій. На основі узагальнень оцінено можливості імплементації цих практик в українську екскурсійну систему.

Проведено аналіз сучасного стану інклюзивного туризму в Україні й визначено ключові тенденції розвитку ринку. Оцінено матеріально-технічні умови туристичних та екскурсійних об'єктів, що засвідчили нерівномірний рівень доступності між регіонами: від часткового впровадження універсального дизайну у великих містах до значного дефіциту адаптованої інфраструктури на локальних об'єктах. Досліджено вплив державних

ініціатив, зокрема Стратегії безбар'єрності, на розвиток сектора. SWOT-аналіз підтвердив як наявність значного потенціалу, так і низку бар'єрів, що стримують якісне впровадження інклюзивних екскурсій.

Оцінено рівень професійної готовності екскурсоводів на основі опитувань, анкетування та експертного аналізу. Результати свідчать, що хоча частина фахівців володіє базовими навичками роботи з інклюзивними групами, загалом у сфері спостерігається недостатній рівень спеціальної підготовки, брак практичного досвіду, слабка обізнаність у стандартах доступності та методиках адаптації інформації. Проаналізовано потребу в розвитку компетентностей з інклюзивної комунікації, управління групою, сенсорної підтримки та педагогічно-психологічної взаємодії з дітьми з ОП.

Розроблено комплексну програму навчання екскурсоводів, яка включає тренінгові модулі з інклюзивної комунікації, адаптації екскурсійних матеріалів, роботи з дітьми різних нозологічних груп, безпеки, стресостійкості та моделювання інклюзивних екскурсійних сценаріїв. Проаналізовано вимоги міжнародних стандартів і включено їх у структуру програми для формування системних професійних компетентностей. Оцінено практичну ефективність модулів, що спрямовані на підвищення якості обслуговування, інтеграцію методик універсального дизайну та формування інклюзивної культури серед працівників туристичної сфери.

Вдосконалено модель екосистеми інклюзивного туризму шляхом визначення ключових взаємодіючих елементів: туристичних організацій, закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, музеїв, муніципалітетів та громадських ініціатив. Досліджено необхідність партнерств, міжсекторальної співпраці та стандартизації підходів до доступності. Оцінено інструменти сталого розвитку: впровадження технологій, адаптивних маршрутів, підготовку кадрів, розвиток локальної інфраструктури та комунікаційно-освітніх програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Д. А., Барський Ю. М., Савчук А. Ю. Актуалізація інклюзивного вектора стратегії сталого розвитку туристично-рекреаційної діяльності в регіонах України. *Наукові праці ДонНТУ. Серія «Економічна»*, 2021. № 1(23)–2(24). С. 106–114
2. Бабов К. Д., Дмитрієва Г. О., Тихохід Л. В., Гавловський О. Д. Лікувально-оздоровчий туризм – один із сучасних напрямків підвищення ефективності діяльності санаторно-курортної сфери. *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*, 2019. № 2. С. 5–10. DOI: 10.32618/J19MRBPH25
3. Барна Н. В., Коротєєва А. В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ: Університет «Україна», 2020. С.125
4. Безугла Л. С., Куваєва Т. В., Герасименко Т. В. Проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні та Європі. *Економіка та суспільство*, 2022. Вип. 43. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-43-3
5. Бугіль С. Я. Розвиток інклюзивного туризму в Україні як засобу соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями: *Transformation of Ukraine's economy....* Riga: Baltija Publishing, 2023. С. 79–99
6. Богатирьова Г. А., Ніколайчук О. А., Романуха О. М. Організація туристичної діяльності: методика та практика: навч. посіб. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. С.159
7. Власенко І. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*, 2018. № 2. С. 220–230.
8. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. *Бізнес Інформ*, 2018. № 9. С. 122–126.
9. Вишневський В. Екскурсія як метод пізнання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Географія*. 2019. № 2 (75). С. 59-63.

10. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 178 с.
11. Данчевська І., Калайтан Т. Інклюзивний туризм: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Development Service Industry Management*, 2024. № 2. С. 96–104. DOI: 10.31891/dsim-2024-6(14).
12. Державні будівельні норми України. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832
13. Доступно.UA. Всеукраїнська громадська організація, що займається захистом прав людей з інвалідністю та просуванням інклюзії в Україні. Київ, 2025. URL: <https://dostupno.ua> (дата звернення: 09.11.2025).
14. Жеребко І. Можливості впровадження соціальної послуги інклюзивного туризму в Україні. *Social Work and Education*, 2021. Vol. 8, № 2. С. 175–189. DOI: 10.25128/2520-6230.21.2.4.
15. Інклюзивні подорожі: TripMyDream. Київ, 2025. URL: <https://tripmydream.ua/media/natxennya/inkluzuvnipodorozi> (дата звернення: 09.11.2025).
16. Інклюзивний туризм як комплексний підхід для створення сприятливого суспільного середовища [Електронний ресурс]. Національна Асамблея людей з інвалідністю України. URL: <https://naiu.org.ua/inklyuzyvnyj-turyzm-yak-kompleksnyj-pidhid-dlya-stvorennya-spryyatlyvogo-suspilnogo-seredovyshha/> (дата звернення: 09.11.2025).
17. Кравченко, О. О., Войтовська, А. І. Інклюзивний туризм : підручник / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : ЦП Компринт, 2022. 280 с.
18. Інклюзивно-реабілітаційний туризм. URL: https://www.sgpinfo.org.ua/sites/default/files/pdf/inklyuzyvnyy_turyzm_.pdf (дата звернення: 09.11.2025).

19. Краснокутська Ю. В., Леонов О. С. Особливості забезпечення інклюзії в туризмі. *Молодий вчений*, 2018. № 11(63). С. 1137–1142.
20. Ладонько Л. С., Переверзева А. В. Понятійно-термінологічні основи інклюзивного туризму як нового напрямку розвитку регіональної економіки. *Економіка та суспільство*, 2021. Вип. 28. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-28-51.
21. Матвійчук Л. Ю., Чепурда Л. М. Формування доступного середовища інклюзивного туризму. *Економічний форум*, 2020. № 2. С. 74–80.
22. Моца А. А., Корінець Р. Я., Горюгова К. А. Перспективи розвитку туризму для людей з інвалідністю. *Академічні візії*, 2024. Вип. 33. DOI: 10.5281/zenodo.13268295.
23. Портал «Дія.Безбар'єрність». Офіційний вебсайт. Київ. 2025 URL: <https://barrierfree.in.ua> (дата звернення: 09.11.2025).
24. Оболенцева Л. В., Буцька Ю. В. Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. У: *Місто. Культура. Цивілізація*, квітень 2021. С. 229–232.
25. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.11.2025).
26. Павліха Н., Цимбалюк І., Савчук А. Сталий розвиток туризму та рекреації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 211 с.
27. Покоłodна М. М., Корнєєва С. Г., Коваленко Д. В. Особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, 2019. Вип. 10. С. 209–218.
28. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.
29. Працевлаштування людей з інвалідністю: практичний посібник для роботодавців. URL: <https://pwd.employers.org.ua/ua/book/download> (дата звернення: 09.11.2025).

30. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95> (дата звернення: 09.11.2025).
31. Радіонова О. М. Сучасні арт-об'єкти та інклюзивний туризм: діалектика співвідношень. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/96.pdf (дата звернення: 09.11.2025).
32. Результати моніторингу за ступенем безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю за 2024 рік. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/monitoring-barrier-free-2024-1.pdf> (дата звернення: 09.11.2025).
33. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2020. № 5. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.5.59.
34. Стесенко З. Д., Мозолєв О. М. Інклюзивний туризм: сутність та специфіка його організації: *Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму*, 2021. С. 144–149.
35. Тищенко С. В., Чернишова Т. М., Осіпчук А. С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки. *Економіка та управління нац. господарством*, 2021. № 51. С. 73–81.
36. Чайка С. Європейські практики інклюзивного туризму: досвід для України. *Вісник Львівського університету*, Серія філос.-політолог. студії, 2022. Вип. 43. С. 189–196.
37. Черевко О. В., Белоусова Н. В., Головчук Ю. О. Оцінка доцільності використання методики прогнозування регіонального економічного розвитку інклюзивного туризму. *Актуальні проблеми економіки*, 2021. № 2(236). С. 4–11.
38. Чупіна К. О. Аналіз розвитку інклюзивного туризму за кордоном. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, 2020. Вип. 11. С. 121–127.

39. Шекера С. С., Черноусова С. С., Саленко Р. Р., Швець Л. О. Розвиток інклюзивного туризму в Україні... *Наука і техніка сьогодні*, 2024. № 2(30). С. 475–485.
40. Як займатися доступним туризмом: посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 111 с.
41. Якименко-Терещенко Н. В., Холодок В. Д. Управління інклюзивним туризмом на регіональному рівні. *Вісник НТУ «ХПИ»*, 2022. № 3. С. 33–37.
42. Словник української мови: в 11 т. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 11.05.2023)
43. Лисюк Т.В., Терещук О. С., Дмитрук О. О. Екскурсійне обслуговування у структурі туристичного продукту. Причорноморські економічні студії. Вип. 258-1. 2018. С. 175-178.
44. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі: навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 144 с
45. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1341-14#Text>
46. World Tourism Organization (UNWTO). Офіційний вебсайт UNWTO. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org>. (дата звернення 15.11.2025)
47. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» від 11 берез. 2020 р. № 297. Офіційний вісник України. 2020. № 24. Ст. 764.
48. UNICEF. The State of the World's Children 2013: Children with Disabilities. New York, 2013. 132 p. URL: https://www.unicef.org/media/60111/file/SOWC_2013.pdf (дата звернення 15.11.2025)
49. ENAT (European Network for Accessible Tourism). Accessible Tourism. Brussels, 2025. URL: <https://www.accessibletourism.org> (дата звернення 15.11.2025)

50. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Розпорядження КМУ № 366-р від 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021>

51. Міністерство охорони здоров'я України. Офіційний вебпортал. Київ. 2025. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення: 09.11.2025).